

Академик ДИМИТРИЈЕ ДИМО ВУЈОВИЋ

ТЕЗЕ О НЕКИМ ИДЕЈНИМ И ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКИМ ПРОБЛЕМИМА ИЗУЧАВАЊА ИСТОРИЈЕ ЦРНЕ ГОРЕ

Из дугогодишњег бављења црногорском националном историјом и историјом уопште покушаћу да извучем нека искуства и закључке. Оно што ћу говорити је, углавном, реаговање на појаве које прате бављење историјом у Црној Гори. Због тога моје излагање мора неизбежно имати и полемичких мјеста.

Од мене не треба очекивати систематско и цјеловито излагање ове иначе обилне и врло разноврсне проблематике. Немам претензију да дајем некакав кодекс теоријско-методолошких упутстава за бављење црногорском историјом. Ограничићу се само на излагање теза о неким од ових проблема, који су се код нас појављивали. Неке ћу само поменути, насловити, тек толико да подсјетим да су и они присутни у раду на нашој историји, да и о њима ваља на овом скупу размијенити мишљења. Но, без сумње, остало их је још много које нијесам доспио чак ни да споменем.

Најзад, желио бих да нагласим да значај проблема које обрађујем није сдређен и простором који му у овом реферату посвећујем.

I — ПРЕДМЕТ. ИМЕ. РАЗВОЈ

1. — *Шта је предмет наше историографске обраде?* — Предмет наше обраде је прошлост Црне Горе, подразумијевајући под појмом Црне Горе онај домет њеног територијалног и историјског развитка до кога је она данас доспјела, то ће рећи данашњу територију Црне Горе. При томе треба имати у виду да се она, или историјске творевине које су јој претходиле, није увијек поклапала са њеном данашњом територијом. Тако су неке од тих

творевина обухватале и ширу територију од данашње Црне Горе, неке пак и много ужу, док су остале територије тада припадале другим друштвено-политичким и државним творевинама.

Ове чињенице намећу неколико проблема када је у питању обрада историјске прошлости Црне Горе. Тако се на примјер могу поставити два питања: 1) Да ли обрађивати историјске творевине које су се смањивале на овом простору у њиховој цјеловитости, не водећи рачуна о данашњој граници Црне Горе (на примјер Зету Војислављевића и Зету Балшића); и 2) Да ли обрађивати само ону територију коју је својевремено обухватала стара Црна Гора, ширећи обраду како се ширила и територија коју је обухватао овај појам?

На ова два питања не можемо одговорити једнообразно. У вези са првим питањем једино исправан одговор може бити да те творевине треба обрађивати у цјелини. Не можемо се ограничити на обраду само оних територија које се налазе у саставу данашње Црне Горе, односно одсијецати оне дјелове који се налазе ван данашње Црне Горе.

У вези са другим питањем ваља рећи да треба обрађивати не само Црну Гору у ужем смислу ријечи него и историју читаве територије данашње Црне Горе. При томе се не смије изгубити из вида посебни развитак Црне Горе, њено историјско развијање и конституисање као државе и нације. Али Црногорци и други који данас живе на примјер у Боки Которској или дјеловима Санџака имају право да знају каква је била прошлост њиховог подручја и у оним периодима када оно није било саставни дио Црне Горе. Дакле, о тој чињеници, да ова и нека друга подручја некада нијесу били саставни дио Црне Горе, приликом обраде њихове прошлости треба водити рачуна. Она се не могу отргнути и изучавати потпуно независно од цјелине чији су дио била. Међутим, водећи рачуна о особеностима и посебним историјским путевима појединих дјелова данашње Црне Горе, историчар не би смио њихову историју излагати као независне, паралелне процесе, јер је у њиховом животу било и нечега општега заједничкога, због чега су се они могли сјединити и конституисати у јединствену државну и националну цјелину. Од умјешности и зрелости историчара зависи са колико ће успјеха обрадити тај однос заједничког и посебног.

Као што се види, одговор на постављена питања у једном случају води рачуна о границама данашње Црне Горе, а у другом не води. Али ови различити приступи одражавају различитост историјског развитка Црне Горе и имају пуно научно оправдање јер нам једино они омогућавају да добијемо потпуну и вјерну слику историје Црне Горе.

Овдје бих додао и питање: како обрађивати историју Црне Горе у оном периоду када је она у цјелини постала саставни дио једне веће друштвено-политичке, односно државне творевине. Ту мислим на период од када се Црна Гора налази у саставу југо-

словенске државе. С обзиром на ту чињеницу поставља се питање: какав је однос између историје Југославије и историје Црне Горе? Да ли је то једна или су двије историје? Овдје се опет сусрећемо са оним проблемом односа општег и посебног. Опште садржи у себи посебно, али оно није механички збир више посебности, оно је нешто више од тога. Тако, ако поставимо питање шта је историја Југославије, да ли је то прости збир историје народа и историјских територија које је чине, ми морамо одговорити да то није њихов прости збир, јер је не можемо на њих свести без остатка. Али да не би било забуне додао бих да историја Југославије није само тај остатак, она је општост, која у себе укључује, у дијалектички укинутао виду, и све посебности, појединости.

С друге стране појединачно, посебно садржи у себи дио општости, односно опште се појављује кроз појединачно. Због тога историју Црне Горе у југословенском периоду не можемо обрађивати независно од историје Југославије, јер је она у исто вријеме и Црна Гора и Југославија односно дио Југославије. Значи историју Црне Горе у овом периоду треба обрађивати у исто вријеме као историју Црне Горе и као дио историје Југославије. Из тога слиједи и одговор на питање: да ли у овом периоду постоји посебна историја Црне Горе (и других југословенских земаља)? Он гласи: да, та историја постоји, али у смислу напријед изложеном, то јест као однос општег и посебног, цјелине и дијела.

До сада сам говорио о предмету наше историографске обраде са становишта територијалног приступа, а сада бих са становишта човјеска, односно његова друштва. Као што предмет наше обраде треба да буде цјелокупност територије, тако предмет обраде треба да буде и цјелокупност живота људи на тој територији, то јест свеобухватност економских, политичких, културних и вјерских односно духовних манифестација њихових. Не може се имати права слика живота људи и друштва ако се обрађује само једна од ових области њихова живота. Дуго времена, па и код нас у Црној Гори, проучавање прошлости друштва сводило се на проучавање његове политичке историје. Економска и културна историја је за-постављена, па због тога и нијесмо могли имати комплетну и вјерну слику историјске прошлости. Послије рата, особито у оквиру Историјског института СР Црне Горе, савладана је та ограниченост, јер се приступило изучавању не само политичке него и осталих компонената друштвеног живота. Морам нагласити да је требало кршити озбиљне отпоре оваквој оријентацији, јер је и на сједницама Научног вијећа Института, приликом утврђивања планова рада, било тврђења да су праве теме за научну обраду само теме из политичке историје, а не и оне из привредне и културне историје. Срећом, ти отпори нијесу налазили на подршку, па су написани многи радови из области економске, културне и правне историје. То нам је омогућило да добијемо много потпунију слику прошлости Црне Горе и њеног становништва. Радови о црногорској трговини, финансијама, аграрним односима, иселјавањима,

шумарству, рибарству, поморству, просвети и култури, правној активности и слично, који су написани у послеријатном периоду, постали су незаобилазно штиво за упознавање прошлости Црне Горе.

Најзад, када је ријеч о предмету историографске обраде још и питање: *Има ли табу тема?* Ово питање је уско везано и са питањем *историјске дистанце*. Одмах треба рећи да за историјску науку нема и не смије имати табу тема. Додуше, има тренутака када неку научну истину није корисно саопштити. Може се десити да научник уважи тај тренутни интерес и не саопшти истину до које је дошао, али прави научник неће никада пристати да ту истину фалсификује и прилагоди је тренутном интересу, како то други, на жалост, понекад чине. Он ће чекати тренутак када се та истина може објавити. Чини ми се да из наше даље прошлости нема истине која се не би могла саопштити. Можда се нешто другачије поставља ствар када се ради о најновијој историји. О томе је много расправљано у вези са такозваном теоријом историјске дистанце. Ипак, корисно је и за науку и за друштво да има што мање научних истина које за тренутак не могу изаћи на свјетлост дана, да има што мање табу тема.

Историја Црне Горе. Црногорска историја. — Често се сусрећемо са терминима, односно појмовима: историја Црне Горе и црногорска историја. Обично, они се не третирају као идентични појмови. Када се каже историја Црне Горе онда се мисли на историографску обраду свега онога што се дешавало на данашњој територији Црне Горе од најстаријих времена (праисторијских) до данас, а када се каже Црногорска историја онда се мисли на обраду онога што се на једном степену историјског развојка почиње јављати као посебност и постепено се развија и трансформише до онога квалитета који називамо црногорска нација. Очигледно, овако схваћени, први појам је шири од другог, и он у себе укључује у потпуности и овај други, али има и неке друге садржаје који нијесу црногорски у ужем смислу.

У претходном тексту, када је било ријечи о предмету обраде, изложено је одређење за обраду прошлости укупне данашње територије Црне Горе и то од праисторијских времена. Ако се то прихвата, онда слиједи логично и прихватање термина који изражава ту територијалну и временску укупност, а то је: *историја Црне Горе*, тим прије што он у себе укључује и садржаје другог појма, тј. појма *црногорска историја*. Како смо већ раније видјели, садржаји овог другог се могу и посебно обрађивати, али та обрада неће бити потпуна ако се не врши у склопу првога. Тако ће се успјешније открити како настаје и како се развија та црногорска компонента историјских процеса на овом нашем тлу, како она све више испуњава овај наш простор ударајући догађајима и процесима и један посебни црногорски печат.

Црногорска историографија. Историографија о Црној Гори.
— Црногорска историографија и историографија о Црној Гори

нијесу идентични појмови. Термин црногорска историографија означава све оно што су у историјској науци створили углавном историчари који су радили и раде у Црној Гори. У том смислу она је национална историографија и као таква чини дио националне културе. Али предмет њеног интересовања не мора увијек бити Црна Гора, могу то бити и историје других народа. На примјер неки црногорски историчар може се бавити историјом Русије, Француске или било које друге земље. Али и тај његов рад спада у црногорску историографију и црногорску културу. Само оним дијелом којим се црногорска историографија бави историјом Црне Горе, а то је највећи дио, она спада и у историографију о Црној Гори.

За разлику од црногорске историографије историографија о Црној Гори у погледу ауторства није национално омеђена. У њу спада све што је написано о историји Црне Горе код нас и у свијету. Са тог становишта ову историографију, можемо подијелити на домаћу и страну.

Научни рад у Црној Гори, као уосталом код већине других народа, почиње изучавањем њене прошлости. Али бављење историјом у Црној Гори постојало је и прије него што се почела научно обрађивати њена прошлост. То је био израз потреба једнога друштва које почиње све више да се интегрише и ствара државу. Требало је стварати историјску свијест, која би била идеолошки оквир и оправдање тога процеса и која би као таква убрзала његово одвијање. Због тога није случајно што је прва црногорска књига, у ужем смислу ријечи, била историја Црне Горе владике Василија Петровића, као што није било случајно ни то што је управо творац црногорске државе владика Петар I Петровић написао (кратки) преглед историје Црне Горе. Али то нијесу били научни радови у правом смислу ријечи.

Научна историографија у Црној Гори се јавља тек касније, крајем XIX вијека и то опет као израз потреба које је развој црногорског друштва онога доба поставио. То је био период када се у Црној Гори развија модерно, грађанско друштво и његова држава, када оно истиче и почиње да реализује крупне политичке и националне планове. Научна историографија сада опет доприноси развоју једне свијести која је идеолошки оквир ових процеса.

Но ваља нагласити да прве научне радове о историји Црне Горе нијесу написали Црногорци. У том смислу прије се јавља историографија о Црној Гори, него научна црногорска историографија. И, што је такође карактеристично, црногорском прошлости су се до краја другог свјетског рата много више бавили људи ван Црне Горе него у Црној Гори. У том погледу ствар се битно измијенила тек са формирањем Историјског института СРЦГ, али је још увијек доста велики број југословенских историчара који научно обрађују поједине проблеме из црногорске историје.

Што се пак тиче стране историографије о Црној Гори она је била много развијенија за вријеме постојања независне црногорске државе, него, на примјер, данас. Својом непрекидном борбом против туђина и напорима да изгради модерну државу Црна Гора је привлачила пажњу страних историчара, тако да је током XIX вијека настало доста историјских радова у појединим европским земљама о Црној Гори. Данас је таквих радова много мање. Нешто више пажње црногорској историји показује се данас у СССР-у, гдје постоје стручњаци за историју Црне Горе, о којој објављују радове на основу богате грађе која се чува у тамошњим архивима.

Етапе развоја црногорске историографије. — Постоје три етапе у развоју црногорске историографије, које се углавном поклапају са три периода историјског развоја Црне Горе. То су: период старе црногорске државе, међуратни период и послеријатни период. У сваком од ових периода историографија има неке своје битне теоријско-методолошке одлике. У периоду старе црногорске државе у историографији доминира романтичарски приступ, у међуратном позитивистички, а у послеријатном марксистички. Али би било погрешно из овакве подјеле извући закључак да су са престанком претходних историјских периода аутоматски нестајале и његове идејне и теоријско-методолошке карактеристике. Тако у нашој историографији и данас имамо и романтичарских и позитивистичких приступа. Ово је нарочито било изражено у периоду непосредно после рата, када су дјеловали неки историчари који су се формирали у претходном периоду. Таквом приступу супротстављала се једна група млађих историчара марксиста, која се није ограничила на критику радова писаних са становишта позитивистичког метода грађанске историографије, него је марксистички приступ црногорској прошлости афирмисала и у својим научноистраживачким радовима. Можда је при том било и појава претјеривања, али, чини ми се, никада то није спало на ниво вулгаризовања.

Марксистички историчари у Црној Гори морали су у овом послеријатном периоду да се посебно боре против великосрпских концепција наше историје, која је налазила одраза и у радовима и иступањима неких историчара.

Од почетка 70-тих година они морају да воде борбу још и противу разних уско црногорских концепција о нашој прошлости.

Ова борба на два фронта, коју воде историчари марксисти, траје до дана данашњег а у појединим периодима имала је различит интензитет, што је често зависило од политичке атмосфере која је владала у друштву.

Однос према грађанској историографији. — Данас се међу историчарима, па и политичарима, често говори о грађанској историографији. За неке она је све црно без бијелога, синоним свјесне обмане и изопачавања историјске истине, нетачног приказивања прошлости, ненаучности и томе слично. Због тога се све што је та историографија дала одбацује као данас неприхват-

љиво, па ако се некога жели оштро критиковати и његова схватања одбацити довољно је да се каже: „то су ставови грађанске историографије, старе школе“ и слично.

Период грађанског, односно буржоаског друштва је период у коме је човјечанство направило до тада невиђени прогрес, не само економског него и научног развитка, што је једно са другим нераздвојно везано. Тада се јављају многе научне дисциплине, па и у области друштвених наука. Упоредо са осталима и историјска наука је достигла висок степен развитка. То је нарочито дошло до изражаја у XIX вијеку, када се бурно развија национална свијест, дефинитивно конституишу многе нације и формирају националне државе или се води борба за њихово формирање. У свему томе историографија је одиграла значајну улогу... И управо у том периоду историографија нам је пружила мноштво сазнања о прошлости народа, више него у читавом дотадањем развитку.

Ми морамо бити свјесни чињенице: као што ни развитак друштва не почиње од нас, тако ни развитак науке, па ни историјске не почиње од нас. Ми смо насљедници великих тековина научне мисли грађанске епохе и ми не можемо одбацити све оно што су претходне генерације створиле. Ми смо баштеници и великих тековина тзв. грађанске историографије.

Из оваквог опредјељења слиједи и наш однос према тој историографији. Не можемо је и не смијемо је одбацити. То је и немогуће. Па и они за које је данас грађанска историографија синоним ограничености, нетачности и обмана — обилато се користе њеним тековинама.

Ми знамо да је грађанско друштво класно друштво и да је и историографија морала носити на себи печат друштва у коме је настала. Због тога смо и свјесни свих њених класних теоријско-методолошких и уопште научних ограничености. Али, да ли се због тога може прихватити настојање да се сви грађански историчари приказују као некакви плаћени слуге буржоазије, којима је једина дужност била да врше фалсификате и обмане, и да им се свима без изузетка пориче било каква научна савјест и спремност да истинито и научно приказују прошле догађаје? Истина, било је историчара и публициста који су ради политичких циљева вршили фалсификате и неистинито приказивали догађаје и историјске токове. У грађанској историографији су постојале двије такве струје: великосрпска и националистичко-црногорска. Прва је много развијенија, а друга није прешла ниво политичке публицистике. Када неки и данас говоре о грађанској историографији они је идентификују са великосрпским схватањима, па се читава српска грађанска историографија третира као великосрпска. Друга неприхватљива струја наше грађанске историографије не привлачи велику пажњу.

Ова неприхватљива схватања, великосрпска и националистичко-црногорска, данас имају своје сљедбенике, који мање више понављају оно што и њихови претходници. Њима се диже коса

на глави кад само чују српско, односно црногорско име. Чини се да су сљедбеници националистичко-црногорских схватања данас у Црној Гори нарочито агресивни. Они иду још даље од идејних, теоријско-методолошких и „научних“ ставова својих предратних узора. Но, у сваком случају, објективној, марксистички заснованој, историјској науци подједнако су туђе и једна и друга националистичка тенденција, и великосрпска и црногорска.

Питање периодизације и изучености појединих периода. — Питање периодизације историје Црне Горе је важно теоријско и практично питање пред којим се нађе сваки који се бави том историјом. То нарочито знају редакције и они аутори који су припремали обраду и писање о дугим периодима, а нарочито прегледе цјелокупне историје Црне Горе. Ја сам своје виђење периодизације историје Црне Горе изнио радећи у Редакцији вишетомне историје Црне Горе, а такође када сам самостално уредио дио о историји у монографији „Црна Гора“ (Београд, 1976) гдје је дат један укупан преглед историје Црне Горе. И у другим приликама изјашњавао сам се о тим проблемима и пошто о томе, бар колико ми је познато, није било полемике, сад се на тим проблемима не бих задржавао. Своју пажњу ћу овом приликом поклонити питању — колико су поједини периоди прошлости Црне Горе изучени и какве се примједбе у вези са тим могу чути.

Прије свега треба констатовати да сви периоди историје Црне Горе нијесу једнако изучени. Тешко је постићи да та изученост буде апсолутно равномјерна, јер то зависи од много објективних и субјективних фактора. Али оно што се може и мора постићи јесте да се не запостави ни један период, пошто постоји континуитет историјског развитка, један период израста из другог и један се не може схатити ако се не схвати претходни. Због тога су неприхватљиви захтјеви да се један период више изучава од другог.

Али бива момената када се уочи да је неки период мање изучен од других, па се наметне потреба да му се посвети нешто више пажње. То је, на примјер, био случај са периодом XIX и XX вијека црногорске историје, па му је Историјски институт СРЦГ у једном тренутку поклатио посебну пажњу. Чини ми се да је то била правилна оријентација, а ево зашто: то је период када се у Црној Гори зачиње и коначно конституише модерна црногорска држава и грађанско друштво; када се ствара велика југословенска држава у коју је укључена и Црна Гора; када се јавља револуционарни раднички покрет и његова авангарда комунистичка партија; када се води народноослободилачки рат и побјеђује социјалистичка револуција; када почиње да се изграђује ново социјалистичко друштво; најзад, то је период када се конституише црногорска национална индивидуалност. О свим тим догађајима и процесима знало се мало или ни мало, па је прворазредни задатак историчара био да их са марксистичких позиција обраде. Дакле, то није била случајна, већ нужна, разумна оријентација.

Зато и није било случајно што први марксистички радови из црногорске историографије третирају проблеме црногорске државе; друштвено-економске односе у XIX и XX вијеку (трговину, финансије, аграрне односе, иселјавање, комунице, шумарство и дрвну индустрију, рибарство и поморство, привреду између два рата итд.), ступање Црне Горе у југословенску државу; оснивање КПЈ у Црној Гори и њен развитак; тринаестојулски устанак и развитак НОБ. Уз политичку и привредну историју овога периода обрађивана је и његова правна и културна историја, како би се добила историја друштва у цјелини. Једино таквом научном обрадом могуће је схватити појаву и пратити развој црногорског националног бића и националне свијести.

И поред овакве оријентације понекада је било захтјева да се истраживање и изучавање још више сузи, углавном на историјски развитак Црне Горе после 1918. године, и то прије свега на историју Партије и револуције. Бављење старијом историјом је третирано малтене као изгубљено вријеме и недостојно марксистичке историографије. Али, ови захтјеви, углавном, нијесу прихватани, па је предмет научног истраживања прошириван не само на XIX и XX вијек него на укупну прошлост Црне Горе почев од најстаријих времена.

Али, 70-тих година, супротно наведеним захтјевима, појављују се захтјеви да се посебна пажња посвети старијој историји, јер она тобоже уопште није обрађена. Није тешко рећи зашто су се баш 70-тих година појавили ти захтјеви и оптужбе. То је вријеме еуфорије национализма у Југославији, па и у Црној Гори, те није чудно што су се управо из тих редова појавили захтјеви да се траже и доказују коријени етничке аутохтоности, посебности, дуговјечности државе, културе итд.

Да видимо како стоји са изнесеним тврдњама. Прије свега, није тачна тврдња да та старија историја није обрађена, бар колико историја тога периода других југословенских народа, можда и више. Треба само поменути многобројне студије и расправе о Лјетопису Попа Дукљанина, као и монументално дјело „Историја Црне Горе“, које на жалост, није довршено.

Није тачна ни тврдња да у Црној Гори истраживањима овог периода није поклањана пажња. „Историјски записи“, орган Историјског института СРЦГ и Друштва историчара СРЦГ, објавили су више радова који се односе на овај период. Историјски институт је о том периоду објавио и неколико посебних књига. Најзад, ту је и већ поменута „Историја Црне Горе“, за чије је писање иницијативу дао Институт.

Дакле, не ради се о томе да историја средњовјековног периода није обрађивана (наравно, њу треба и даље обрађивати) већ о томе да појединци, у првом реду неисторичари, нијесу задовољни научним концепцијама, углавном тврдњом која је приступна у тим радовима, а то је да је становништво које је живјело у Дукљи,

односно Зети, српског поријекла и да се оно управо тако и осјећало. Они тврде да је то измишљотина грађанске историографије, тачније идеолошка основа и историјско оправдање великосрпске завјере против Црне Горе. (У најновије вријеме протура се и тврђење да то схватање у савремену историографију није продрло само из грађанске историографије, већ да је за такво схватање крив и бивши маркоиста Милован Ђилас, који је наметнуо то схватање историчарима када су писали Историју Југославије. Јадни наши историчари! Увијек су од некога били обмањивани. Да ли су они успите били у стању да до неких закључака дођу и на основу сопствених истраживања?)

Но, и поред критике и одбацивања радова о ранијој историји Црне Горе, а посебно „Историје Црне Горе“, тим истим историчарима не смета да те радове обилато користе. Па зашто онда критика и одбацивање и посебно инсистирање на потреби обраде овог најранијег периода наше историје? Зато што они нацију изводе из етногенезе њених припадника. Према њима ако су Црногорци по своме етничком поријеклу Срби, они не могу постојати као посебна нација. Сљедствено томе да би се доказала њихова национална индивидуалност треба доказати њихову етничку посебност. Зато и одбацују радове о којима је ријеч као обману грађанске историографије, јер ти радови не потврђују њихову концепцију нације. Треба, дакле, превући црту преко свега што је написано и написати такве радове који ће потврдити њихово схватање о поријеклу и настанку црногорске нације.

Из свега што је речено не треба извући закључак да се треба задовољити само оним што је до сада урађено на изучавању овог најстаријег периода наше историје и да сада треба обрађивати једино друге периоде. Напротив, баш због тога што је то постало омиљено подручје разних нестручњака, треба појачати научне напоре да се тај период што свестраније изучи, не зато да би се доказивала нека унапријед истакнута теза, него да би се што потпуније открили стварни токови историјских процеса.

Полазећи од става да историјска наука не смије преферирати ни један историјски период, ми морамо посветити пажњу и другим периодима. Тако, и поред значајног успјеха у изучавању XIX и XX вијека остало је још много крупних проблема које треба обрадити. Узмимо на примјер међуратни период Црне Горе (1918—1941). Просто је невјероватно колико мало познајемо ово вријеме, иако се ради о релативно кратком периоду. Послијератни период тек смо почели да научно истражујемо и обрађујемо. Треба још много да се уради и на обради периода од XVI до XVIII вијека, такозваног турског периода. О њему су објављене многобројне студије и документи, домаћи и страни, тако да нам је ово раздобље црногорске прошлости данас много познатије него што је раније било. Но, још има крупних проблема из овог периода које треба истражити и обрадити и то проблема необично важних

за разумијевање израстања и развоја црногорске индивидуалности, која се заправо и зачиње у овом периоду, а не у ранијим, дукљанском или зетском.

Брзина и успјешност остваривања ових задатака мање-више равномјерне обраде свих периода историје Црне Горе зависиће од финансијских, кадровских, организацијских и других услова.

Када је ријеч о задацима даље обраде историје Црне Горе, ваља још нагласити да ми данас томе научном задатку не смијемо приступити као одбрани од нечије угрожености. Ово истичем због тога што се понекад чује да је основни задатак црногорске историографије одбрана „црногорског националног интегритета“ који је наводно стално био угрожаван од Немање па до дана данашњега. У вези са тим покушава се створити једна атмосфера бити или не бити. У таквој ситуацији обрада прошлости не може бити објективна, јер се историјској науци постављају задаци да докажује унапријед постављене тезе, у интересу којих историјске чињенице треба да се фризирају и прилагођавају тим прокрустовским жељама и имагинацијама. Објективно писање је најбоља одбрана од свих врста евентуалних „угрожености“. Дакле, никакво одбранаштво не може бити руководеће начело у писању историје Црне Горе.

О историјским изворима. — Постоји обимна и разноврсна грађа о историји Црне Горе, али не једнако за све историјске периоде и проблеме. Природно, сва грађа још није откривена и позната историчарима, нарочито она која се налази у иностраним архивима. Али у послеријатном периоду и на том плану су постигнуте успјеси. О тим питањима и о архивима и развоју архивске службе у Црној Гори ја нећу овдје говорити. Осврнућу се само на неке проблеме у вези са издавањем историјских извора и начином коришћења извора, а са којима се сусрећемо у Црној Гори.

У међуратном периоду цетињски „Записи“ су објавили велики број докумената који су се налазили у Државном музеју у Цетињу. Праксу објављивања докумената, додуше у знатно мањој мјери, наставили су и послеријатни „Историјски записи“. Било је и покушаја да се приступи организованом и систематском издавању извора. На томе су радили Историјски институт СРЦГ, Државни архив и Комисија за историју ЦК СК ЦГ. Као резултат тих напора појавило се неколико књига докумената. Али је та активност била доста кратког даха, па је или замирала или се врло споро одвијала. Зато је Црногорска академија наука одлучила да овом проблему посвети посебну пажњу, па је формирала Одбор за издавање извора за историју Црне Горе. Сачињен је детаљан план по коме се систематски и ради. Рад на неким књигама је већ стигао у завршну фазу. Ван овог плана Академија је објавила три књиге извора, а ускоро треба да изађу и нове. Наравно овај рад је ограничен финансијским средствима и кадровским снагама.

И поред оваквих резултата и организованог рада на издавању извора чују се тврдње да се код нас ништа не ради на том

пољу, па је Лексикографски завод Црне Горе ставио себи у задатак да ради на објављивању извора. Остављајући сада по страни питање да ли он треба да се бави таквим пословима, нагласићу само да посао који је до сада обављен изазива неке сумње: Да ли тако треба издавати историјске изворе, колико су они тако издати научно употребиви? Ја поштујем напоре аутора књиге на коју мислим, али се плашим да нијесмо добили адекватан научни резултат. Мени може бити симпатична замисао да се и тако обиљежи један значајни јубилеј, какав је 500. годишњица формирања Цетиња, али нека то уради неко издавачко предузеће ако у томе нађе комерцијални интерес.

Издавање историјске грађе је озбиљан научни посао, он мора бити предмет пажње стручњака који треба да кажу шта и како треба издавати.

Пажњу заслужује и питање издавања мемоарске грађе, особито оне која је раније настала. Тим послом треба да се баве одговарајући стручњаци, јер таква издања треба да прате потребни научни коментари и објашњења. Без њих она су мањкава и мање научно употребљива.

А сада о неким питањима коришћења извора, прије свега о непоштовању неких елементарних начела у вези са тим:

а) *Бирање извора који одговарају или потврђују нечије унапријед створене судове о историјским догађајима.* — То је једна од најчешћих злоупотреба у вези са коришћењем извора. Извори који не одговарају унапријед створеним судовима једноставно се игноришу и прескачу као да не постоје. Овакав „метод“ коришћења извора нарочито примјењују разни аматери и они историчари који не држе до строгих научних мјерила. Овакве су се појаве нарочито манифестовале у нашим расправама о етничком поријеклу и припадништву Црногораца.

Поједини аутори много више вјере поклањају другоразредним него прворазредним изворима, само ако ови први иду у прилог жељене тезе. На питање ко су Црногорци и како су се осјећали у другој половини XIX вијека, један аутор је одговорио ријечима Холечека, Ровинског и Матавуља. Полазећи од претпоставке да ријечи које наводи тај аутор имају управо само оно значење које им он даје (да ријеч Србин значи само православац и да један Ровински или Матавуљ не знају које су народности они људи који живе на Приморју и на истоку а који за себе кажу да су српске вјере), питамо се зашто питати ове и друге странце ко су Црногорци, а не питати саме Црногорце: владике Данила, Василија, Саву, Петра I, Његоша, затим војводу Мирка, књаза Данила, краља Николу, Марка Миљанова и многе друге школоване и нешколоване Црногорце. Ја ово третирам само као методолошки проблем са становишта приступа и коришћења прворазредних и другоразредних извора. Но, ако и узмемо странце као основне свједоке о томе ко смо ми, да ли је дозвољено бирати из њих само оно што нама одговара, када бисмо и у њиховим дјелима

нашли сигурно по неки цитат који би нас увјерио да су они, када је то требало посебно нагласити, знали да разликују вјерску и народну припадност. Али и ако пођемо од претпоставке да таквих мјеста нема код тих аутора, зашто онда изабрати само оне који нама одговарају, а не позвати и друге странце као свједоке, на примјер историчара Константина Јиречека, коме се квалификованост не може оспорити.

Истина, може се код Црногораца наћи не мало примјера да и они своју вјеру називају српском, мислећи при том на православље, али ће савјестан историчар увијек бити у стању да разликује када та ријеч значи вјерску а када народносну припадност. Уосталом ријеч Србин, у смислу вјерске припадности употребљава се не само у Црној Гори него и свугдје гдје живе Срби па ако бисмо слиједили логику тих аутора који поистовјећују српство са православљем, онда Срба као народности не би уопште постојало!

У сваком случају ријеч Србин се много чешће употребљава у народносном него у вјерском смислу. Но, када је употријебљена и у смислу вјерске припадности, у њеној основи стоји народна припадност, пошто је из те припадности и изведена. Само ће Срби православци рећи да су српске вјере, то неће рећи остали сусједни православци Македонци, Бугари, Румуни. Често се тим појмом изражава једновремено и народносна и вјерска припадност. Али увијек када је требало прецизирати ствари, онда је посебно означавана народносна, а посебно вјерска припадност.

Није нам био циљ да овдје расправљамо о проблему етничког поријекла Црногораца, него да на једном конкретном примјеру покажемо методолошки неприхватљив приступ историјским изворима.

б) *Потреба свестраног коришћења извора.* — Није довољно користити само једну врсту извора, било да се ради о њиховом карактеру или поријеклу. Истина, ово зависи и од објективних услова. Једноставно, један аутор није у стању да користи све врсте извора, а ипак је корисно да напише рад на основу оних извора који су му доступни. Овакав однос према изворима могуће је више толерисати када се ради о чланцима него о књигама, које претпостављају свеобухватнију обраду, па самим тим и свеобухватније коришћење извора.

До објективне опријечености коришћења свих врста извора нарочито долази када су у питању страни извори. Тако су, на примјер, у међуратном периоду радови једне групе црногорских историчара, који су радили на Цетињу, писани углавном на основу грађе која се налазила у тамошњем Државном музеју. Обрада црногорске историје у тим радовима претежно се сводила на саопштавање докумената који су се затекли у том Музеју. У оном моменту то је био научно користан посао, али и са пуно недостатака.

Постоје случајеви да историчар свјесно даје предност једној врсти извора. То се најчешће дешава са страним изворима који

потичу са оног говорног подручја чијим језиком историчар влада. Тако, на примјер, неки историчари на историју Црне Горе углавном гледају кроз грађу која се чува у Млетачком архиву. И поред њеног значаја и богатства, кроз ту се грађу не може сагледати цјелокупност збивања и процеса који су се одвијали у Црној Гори. Други пак на неке периоде најновије црногорске историје (I свјетски рат и вријеме уједињења) гледају у првом реду кроз призму дипломатске грађе која се налази у страним архивима, иако о проблемима о којима пишу постоји и богата домаћа грађа. Тако се дешава да о неком акту црногорске владе саопштавају на основу дипломатског извјештаја који је настао из треће руке, иако је о томе, на примјер, објављена одлука владе у њеном службеном гласилу. Они су чак написали стотине и стотине страница о активности те владе и других организација, а да нијесу уопште користили богату грађу која је настала из њихове активности, или да нијесу ни један једини пут користили као извор службено гласило те владе. У вези са овим треба подсјетити на правило: ако се ради о домаћим догађајима, онда прворазредни значај за њихову обраду има домаћа грађа која је непосредно настала у вези са тим догађајима. То, наравно, не значи да треба негирати значај стране грађе за обраду и тих догађаја, тим мање ако се ради о догађајима о којима је сачувано мало грађе домаћег поријекла.

Једностраност у коришћењу докумената нарочито се испољава у обради најновије историје, нарочито наше револуције. Познато је методолошко начело да историју ратова и покрета не би требало обрађивати само са становишта грађе једног покрета или једне зараћене стране, већ је потребно користити грађу свих снага ангажованих у догађајима. Нећемо добити потпуну слику ако учешће Црне Горе у појединим ратовима обрађујемо на основу домаће а не и грађе друге зараћене стране. То исто важи ако је ријеч о обради учешћа Црне Горе у народноослободилачкој борби и револуцији.

ц) *Појаве фетишизирања једне врсте извора.* — То се нарочито запажа када се ради о изворима који потичу од Комунистичке партије Југославије. Овој фетишизацији су склони разни аматери, а и поједини млађи историчари. Особито је то долазило до изражаја у годинама непосредно послје рата. Фетишизација се огледа у томе што се ови извори третирају као неприкосновена слика историјске истине, као једини критериј истине, а не као средство да се до истине дође. У ствари, такви извори пружају истину само о ставу КП, неког њеног форума или појединца, а колико одражавају историјску истину — то треба да установи сам историчар. Ако би нам документи били апсолутна слика историјске истине, онда би сваки писмен човјек могао бити историчар.

Терминологија у историјској науци. — Терминологија је важан инструмент научног рада. За разумијевање историјских токова необично је важно правилно изразити суштину друштвених догађаја и процеса. Често се сусрећемо са неадекватном терми-

нологијом која нам замагљује или у изопаченом виду приказује ту суштину. Неадекватна терминологија може бити посљедица а) незнања и б) одређене ауторове тенденције. Било да је посљедица једног или другог она неупућеног читаоца збуњује или обмањује.

Није у нас риједак случај да се савремена политичка терминологија, која је настала као израз новијег степена развика друштва, држава и нација, преноси на неко раније, неодговарајуће вријеме, на примјер на феудални средњи вијек, када важе сасвим други односи у друштву, у држави и међу државама.

Ево и једног конкретног примјера: истрага потурица на почетку XVIII вијека назива се „национална револуција“, а онај ко зна шта овај термин конкретно-историјски значи, које социјалне и политичке садржаје изражава, не може један сегмент из ослободилачке борбе Црногораца на почетку XVIII вијека (какав је истрага потурица), назвати тим именом.

II — ИСТОРИОГРАФИЈА И ИСТОРИЈСКА СВИЈЕСТ

Историјска свијест. — Историјска свијест је свијест људи, појединца и људских заједница о њиховој прошлости, о свему ономе што је ту прошлост испуњавало. Али то није свијест која одражава само изоловане историјске чињенице, већ свијест која те чињенице одражава у њиховој међусобној вези и континуитету, тако да се добије представа о једној цјелини која траје од далеке прошлости до субјекта свијести. Такву свијест има сваки мање-више цивилизовани појединац и заједница.

Природно, историјска свијест не одражава увијек вјерно и потпуно историјску стварност. Она се стално развија, шири, пуни новим садржајима, све вјерније одражавајући прошлост. Историјска свијест није само некаква пасивна интима човјека и његових заједница, она је дјелатни фактор, који није окренут само према прошлости него и према будућности.

Постоје разни нивои и обухватности историјске свијести. Тако у Црној Гори постоји: породична, братственичка, племенска, регионална (нпр. божељска), црногорска, српска и југословенска историјска свијест. Оне не искључују једна другу већ егзистирају истовремено, прожимајући се или улазећи једна у другу. Као што се види, историјска свијест може да обухвата и простор ужи или шири од националне територије.

Историјска и национална свијест. — Историјска и национална свијест нијесу идентични појмови. Има историчара који те појмове поистовјећују. Присуствовао сам научним скуповима на којима су подношени реферати о развикау националне свијести појединих народа, а управо су референти говорили о развикау националне историографије. Али у сваком случају историјска свијест је битан елемент националне свијести. Нема националне свијести без ис-

торијске свијести, али историјска свијест постоји и без националне свијести. Она је постојала и прије појаве нација и националне свијести. Али и у периоду постојања нације свугдје тамо гдје постоји историјска свијест не мора постојати и посебна национална свијест. На примјер постоји босанско-херцеговачка историјска свијест али не постоји босанско-херцеговачка национална свијест. Или постоји југословенска историјска свијест али не постоји и југословенска национална свијест.

За разлику од историјске свијести, која може бити вишеструка, слојевита по нивоу и обухватности, национална свијест је једна: ако неко има једну националну свијест он не може у исто вријеме имати и неку другу националну свијест. Тако ни онај који има црногорску националну свијест не може имати у исто вријеме и српску националну свијест, и обрратно. Али је могуће у исто вријеме имати и црногорску и српску историјску свијест, које изражавају и заједничко етничко поријекло, заједничку историјску прошлост, заједничку културну баштину итд.

Чини ми се да и у Црној Гори постоји идентификација историјске и националне свијести, па се неке манифестације историјске свијести у даљој прошлости третирају као манифестација националне свијести. А оне тада нијесу то биле. Тек касније, на одређеном степену историјског развоја Црне Горе и њеног друштва, оне су могле ући у фонд националне свијести. Осим тога, црногорски националисти, на српску и југословенску историјску свијест Црногораца гледају као на националну свијест, па их због тога упорно оспоравају и противу њих се боре јер у њима виде негацију црногорске националне свијести. Међутим, српска свијест Црногораца данас није национална свијест, али јесте историјска свијест. То се може рећи и за југословенску свијест. Због тога се те свијести не могу схватити као негација црногорске националне свијести, и нема потребе водити борбу за њихову дезинтеграцију јер то води националистичким затварањима и ограђивањима. Неприхватљиво је настојање да се у ту акцију упрегне и историјска наука како би ово националистичко издвајање добило још и неко научно утемељење.

Историјска наука као облик испољавања и развоја историјске свијести. — Постоје разни облици испољавања и развоја историјске свијести. Међутим, свако формулисање и саопштавање историјске свијести није историјска наука. Историјска наука је најразвијенији и најпотпунији вид изражавања историјске свијести. Зато она има огроман значај за развој историјске свијести. Због тога није случајно што су друштво и сви политички покрети увијек па и данас, свугдје па и код нас поклањали посебну пажњу развоју историјске науке.

Има и других облика испољавања, формулисања и развијања историјске свијести. То су: историјска традиција, народна књижевност, умјетничка књижевност, мемоарска литература. Од инте-

реса је однос историјске науке и ових других облика испољавања историјске свијести. Посебно је то од интереса код нас, у Црној Гори, гдје је историјска традиција врло жива, гдје народна и умјетничка књижевност имају много историјских садржаја и гдје је развијена мемоарска литература. Ми се овдје ипак нећемо опширније бавити тим односом. Насловићемо само могуће теме:

Историјска наука и историјска традиција.

Историјска наука и народна књижевност.

Историјска наука и умјетничка књижевност.

Историјска наука и мемоарска литература.

III — ИСТОРИОГРАФИЈА И ДРУГЕ ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

Прошлошћу друштва се баве не само историјска наука и помоћне историјске науке. Њоме се, на свој начин, баве и друге друштвене науке: филозофија, социологија, политикологија, економија, демографија, етнологија и етнографија, антропологија и антропогеографија, социјална психологија, лингвистика, а да и не говоримо о таквим наукама као што су историја умјетности, књижевности, религије и сл. Ту је дијелом и географија.

Задатак је историчара да обради укупност друштвених процеса и њихов историјски ток. То није могуће постићи ако се он ограничи само на историјску науку, а запостави могућност и резултате које пружају остале друштвене науке.

Мене овдје не интересује однос историје и осталих друштвених наука са становишта примата, важности, метода истраживања и сличних проблема, о чему, иначе, научници много расправљају. Интересује ме само чињеница да је предмет изучавања ових наука друштво, па сљедствено томе и питање: колико су резултати тих наука корисни за историјску науку, како се она односи према њима и како их користи. Ако пођемо од чињенице да је задатак историјске науке да пружи слику друштва у његовој свеукупности, онда се намеће и одговор да она не може бити индиферентна према резултатима других друштвених наука. Напротив, она се мора користити тим резултатима, јер, у противном, неће постићи свој циљ, то јест неће дати представу о цјелини друштва, укључујући ту процесе његовог развоја.

Овај однос историјске науке и осталих друштвених наука и његов значај за историографију о Црној Гори илустроваћу с неколико примјера. Почећу од истраживања економиста, која су од посебног значаја за историјску науку. Ми не можемо бити задовољни тиме колико се економисти баве изучавањем економије и економских законитости ранијих периода црногорске историје. Истина, било је једно вријеме када је томе посвећивано нешто више пажње, па су тада и постигнути запажени научни резултати, али остало је још много крупних проблема који чекају научну обраду. На примјер: привреда црногорског племенског друштва.

Истина, нама су познате неке основне карактеристике и законитости те привреде, као и друштвених односа који је надграђују. Али остало је још много непознатог из домена: поријекла и карактера приватне и друштвене својине овога друштва; карактера и обима робне производње и процеса и путева имовинске диференцијације; улоге млетачких и турских градова у свим тим процесима и тако даље и томе слично. А пошто је у тој сфери остало још доста непознатог остало је доста непознатог и у сфери организације друштва, то јест породице, братства, племена и међуплеменских односа, а затим односа цркве и државе и тако даље.

Није довољно изучена ни економија феудалног друштва на овом црногорском простору. Да је то урађено вјероватно би нам били јаснији многи догађаји, процеси и путеви историјског развика Дукље, односно Зете.

То исто важи и за новије периоде црногорске историје. Ту је, како сам рекао, доста урађено, али ваља наставити са даљим истраживањима и изучавањима.

Лингвистичка истраживања су нам омогућила да откријемо поријекло, везе, миграције и многе друге важне чињенице из живота појединих народа. Та истраживања су нарочито значајна за упознавање најстаријих периода историје тих народа. Лингвистичка истраживања у Црној Гори нијесу много развијена и систематски организована. Истина, Црногорска академија наука и умјетности је чинила и чини извјесне напоре у том правцу. Њен покушај да формира Институт за језик и књижевност није успио, али неке друге активности су дале резултате. Ту је прије свега прикупљање ономастичке грађе и одржавање научних скупова, од којих посебно треба поменути скуп „Црногорски говори“. Историчари су заинтересовани да се ова истраживања што боље организују, како би добили што више провјереног научног материјала и научних судова, који би им омогућили да потпуније и вјерније прикажу укупност историјског развика Црне Горе и Црногораца, и како би онда било што мање мјеста за разне нестручњаке који управо лингвистику желе да искористе да историју ове земље и овога народа прикажу у кривом свијетлу, измишљајући некакав посебни црногорски језик.

С обзиром на специфичности народног и друштвеног живота и развика Црногораца, посебан значај за разумијевање црногорске прошлости имају етнолошка истраживања. Узмимо на примјер један доста дуг период црногорске историје — период од XVI до XVIII вијека. То је период такозваног црногорског племенског друштва. Да би се схватила суштина овог друштва треба објаснити што је црногорско племе тога времена и како је настало. Одговор на то питање је немогуће дати без етнолошких истраживања. С обзиром да у науци има још неслагања у вези са овим проблемом намеће се потреба свестраног мултидисциплинарног, прије свега етнолошког, истраживања ове форме народног и друштвеног живота Црногораца.

Као што сам посебно илустровао значај економије, лингвистике и етнологије за изучавање историје Црне Горе могао бих сличне илустрације навести и за све остале друштвене науке. Али ја се нећу даље задржавати на појединачној обради значаја осталих друштвених наука за изучавање прошлости Црне Горе. Указаћу само, илуструјући то са два примјера, како је поједине значајне историјске процесе и феномене немогуће обработити без ангажовања више друштвених наука.

Први примјер: Ја сам често говорио да се на једном степену историјског развика из српске етничке масе на простору Црне Горе ствара једна посебна индивидуалност, посебан квалитет, који називамо црногорски народ, односно касније црногорска нација. Како се та индивидуалност формирала и развијала и до кога је нивоа стигла могуће је утврдити ако се, поред осталог, служимо етнолошким и етнографским, антрополошким и антропогеографским, демографским, социјално-психолошким и другим сличним истраживањима. У Црној Гори се обављају сва та истраживања, и већ из тих наука имамо извјесне резултате. Али све то није довољно, па се ваља потрудити да се та изучавања прошире и боље организују, у чему, наравно, Црногорска академија наука и умјетности треба да одигра посебну улогу.

Други примјер: чојство и јунаштво су категорије које карактеришу Црногорца, утичу на његове поступке, ангажовања. Због тога упознавање ових категорија омогућава да боље схватимо Црногорце као субјекте историјских збивања, а то значи омогућава нам да боље упознамо сама историјска збивања. Али категорије чојства и јунаштва нећемо објаснити и схватити ако се у њиховом изучавању не ослоњемо на резултате филозофије, социологије, етнологије, социјалне психологије и других.

Иако би се о проблему односа историографије и других друштвених наука могло још пуно говорити, мислим да и из онога што сам рекао јасно произилази закључак: ако хоћемо да дамо свеобухватну слику прошлости Црне Горе и црногорског народа ми се морамо користити и резултатима осталих друштвених наука, па морамо организовати интердисциплинарна истраживања наше прошлости. Зато и није случајно што смо на овај скуп осим историчара позвали и научнике из других друштвених наука.

IV — ОРГАНИЗАЦИЈА НАУЧНОГ РАДА. КАДРОВИ

Институционална основа научног рада. — Као што је познато, носилац научног рада у историјској науци у Црној Гори је Историјски институт СРЦГ. О развоју и раду Института говорено је и писано поводом појединих његових и других јубиларних годишњица. Осим Института, историјском науком се бави и Црногорска академија наука и умјетности. Она има и Одбор за историјске

науке, који није научноистраживачка институција, па зато непосредно не руководи и не организује научноистраживачке пројекте. У Академији постоји само један крупан научноистраживачки пројекат из прошлости Црне Горе, а то је објављивање извора за историју Црне Горе, за шта постоји и посебан Одбор. Осим тога, постоји и неколико других мањих пројеката о којима се Академија стара преко одговарајућих комисија, редакција или својих чланова.

Што се пак тиче задатака Одбора за историјске науке, вама је управо поднесен један програм рада, да би га овај скуп процијенио и о њему дао мишљење и сугестије.

Осим у Историјском институту и Академији наука и умјетности, у Црној Гори постоје и неке друге специфичне активности у вези са радом на историји као што је, на примјер, рад Комисије за историју ЦК СКЦГ, рад на Одсјеку за историју Наставничког факултета, рад у вези са писањем Енциклопедије Црне Горе у оквиру Лексикографског завода Црне Горе, рад у оквиру појединих музеја и архива који издају своје годишњаке и, најзад, поједине *ad hoc* акције за издавање неке јубиларне публикације, обраду локалне историје и слично.

У Академији се сматра да основни носилац и организатор научног рада у области историјске науке треба да буде Историјски институт СРЦГ и да у Црној Гори нема потребе за формирањем нових установа, као ни потребе да се нека од институција трансформише у некакав нови историјски институт и тако се непотребно дуплирају капацитети и расипају средства. Ово наглашавам због тога што већ постоји таква тенденција. Имам у виду Лексикографски завод Црне Горе. При томе не мислим на ону нужну активност у вези са историографијом, која се одвија поводом писања Енциклопедије Црне Горе и која је, што се Лексикографског завода тиче, организаторске и сличне природе. Имам у виду амбиције да се Завод претвори у научноистраживачку установу, претежно за област историјске науке, што се јасно манифестује кроз његове планове у вези са издавањем историјских извора и тежњом да се заснују неки научноистраживачки пројекти из домена историјске науке. При томе се таква оријентација оправдава тврдњама да је досадашњи рад на црногорској историографији само продужетак грађанске историографије, да је заснован на обманама и фалсификатима и да они сада треба да одиграју улогу месије у спасавању Црне Горе и њене прошлости од те страшне завјере која се тако дуго ковала и даље кује против ње. Одбацује се не само што је до сада урађено него и оно што ће евентуално убудуће бити урађено. Тако је један од уредника Лексикографског завода, љутећи се што историчари не прихватају његове погледе на историјске изворе и обраду црногорске историје, унапријед анатемисао и овај скуп. Он пише: „Ови извори, међутим, имају исту судбину као и службени списи српских владара — не свиђају се неким висококотираним историчарима. Зато они и организују

научне скупове, не да би се открили и протумачили извори већ да би се вода у њима замутила. И то све о трошку црногорског народа, а против њега" (Радослав Ротковић, О вјери и народности, Пobjеда, 16. мај 1984.) Дакле, они су ту да спашавају црногорски народ од стручних историчара који су „противу њега“!? Зато они стварају једну атмосферу бити или не бити и као основни задатак наше историографије истичу одбрану од угрожености Црне Горе и њене прошлости (већ сам изнио како гледамо на овакво схватање задатка историографије). Лексикографски завод, према њима, треба да буде центар и организатор тога отпора.

У свему овоме Лексикографски завод ужива безрезервну подршку културне рубрике титоградске „Пobjеде“. Према неким изјавама којима се даје публицитет све што ради овај Завод има „капиталну вриједност и значај“. Зар се онда не излажемо опасности, као што се то мени већ једном приликом десило, да будемо изложени подозривим погледима и сумњама у нашу националну исправност само ако изразимо сумњу, рецимо, да једна збирка докумената (па и нека не стоје оне моје раније изречене сумње) или један магистарски рад, ма колико добар био, нијесу радови од „капиталног значаја“.

Повод је да кажем да Лексикографски завод треба да се бави послом ради кога је основан и у томе ћемо га помоћи сви, а историјском науком нека се бави Историјски институт ради чега је и формиран, па и њему пружимо помоћ да ту функцију обави што успјешније. Нека се, дакле, свако, и установе и појединци, бави оним за шта је позван и квалификован.

Научни кадрови. — Нећемо се бавити бројем, положајем, школовањем и другим сличним проблемима у вези са научним кадровима, иако су и то врло важна питања од којих зависи успјешна обрада наше историје. Задржаћу се на питању општег и стручног образовања оних који се баве или треба да се баве историјском науком, као и на питању квазиисторичара, односно питању да ли се свако може бавити историјском науком.

Историчари уопште, а нарочито историчари научници, морају бити широко образовани људи. Њима треба да су познати не само резултати историјске науке него и резултати готово свих друштвених наука, како би поједине комплексне историјске појаве и процесе могли схватити и обрадити. Црна Гора је територијално мала, али је као позорница историјских збивања и феномена врло велика. Ту је изражена необична разноврсност процеса, кретања, догађаја, а често су и форме њиховог одвијања несвакидашње, специфичне, а некада и сакривају стварне процесе. Да би се све то уочило, описало и објаснило — потребно је велика образовање. Да бисмо, на примјер, могли изучавати проблеме нације и националне свијести, потребно је осим историјског и извјесно филозофско, социолошко, економско, етнолошко, културолошко и слично образовање. Код неких наших историчара запажа се недостатак таквог образовања.

Али запажа се и недостатак ширег историјског образовања појединих аутора. Да би се историчар успјешно бавио једним историјским периодом није довољно само добро познавање чињеница које се односе на тај период. Потребно је познавати и остале периоде, нарочито онај који је претходио, као и онај који слиједи. Али ни то није довољно, јер када се ради о црногорској историји треба познавати још и југословенску и свјетску историју. На примјер, не може се успјешно обрађивати НОБ Црне Горе без познавања међуратних прилика у Црној Гори, али ни без познавања прилика у међуратном и ратном периоду на југословенском и шире европском и свјетском простору. Осим тога, савремени историчар се не може замислити без познавања теорије историје.

Својевремено су у нас, у Југославији, због потребе да се брзо изграде кадрови и да се како-тако обраде неки проблеми, често по историјским институтима стварани стручњаци врло уског профила, углавном за поједине релативно кратке историјске периоде. Они су открили и утврдили многе чињенице из прошлости и саопштили их јавности, вршећи реконструкцију и описивање историјских догађаја. То је научно користан посао, али то је само почетни први корак у историјској науци. Треба ићи даље ка научној синтези, а то је могуће ако се изађе из локалних оквира не само једног мјеста или општине него и из Црне Горе. Осим тога, значај процеса и величину догађаја могуће је процијенити само ако се они посматрају у упоређењу са сличним процесима и догађајима на другом мјесту и у другој средини, у другој земљи. То значи да појаве из прошлости треба валоризовати, не по локалним него по општим интернационалним критеријумима. Једино тако моћи ће се одредити њихово право историјско мјесто и значај.

Потребно је да радимо на формирању таквих кадрова који неће бити сувише уски стручњаци, који знају само црногорску историју од те и те до те и те године, јер такви нијесу добри научници историчари, већ само добри занатлије, документаристи. Прави историчар је много комплетнија личност.

Предње не треба схватити као да се залажемо за некаквог историчара опште праксе, који би био подједнако стручњак за све периоде. То је данас немогуће. Не може се истовремено бити подједнако добар стручњак, на примјер, за историју старог вијека и за историју XX вијека. У извјесном смислу то су и различите специјалности. Стручњак за стари вијек не само што треба да зна античке језике, а уз то су и извори различити, па је самим тим и методолошки поступак другачији. У једном случају то су претежно археолошке ископине, а у другом писани документи. Другачији је на примјер, приступ изучавању античке Дукље а другачији изучавању историје савременог Титограда. Тешко је бити успјешан у обради тако различитих периода. Потребни су нам стручњаци за поједине периоде, али они то могу бити у пра-

вом смислу једино ако у својим знањима нијесу ограничени простором и временом.

Из овога слиједи закључак да се енергично морамо борити противу шарлатанства у историјској науци. Под шарлатанством подразумијевамо оно олако прихватање појединих историчара да се баве свим и свачим, па и оним периодима и историјским проблемима за које нијесу стручни. Радови тако написани по правилу су површни и без научне вриједности. Шарлатанство се испољава и преношењем у научни рад стила и метода рада који важе у новинарству. Са појавом шарлатанства у црногорској историографији често се сусрећемо па научна критика треба да одигра значајну улогу у борби противу тих појава.

Ипак најраспрострањенији вид шарлатанства код нас је „бављење“ историјом од стране разних нестручних људи, аматера. Да ли се сваки писмени човјек може бавити историјом? Изгледа, у нас многи мисле да историчар није професија, да за тај посао није потребно имати стручно и посебно специјалистичко образовање, да није неопходно познавати методологију историјског научног рада. Историјском науком, као и сваком другом науком, могу се успјешно бавити само научници историчари, који се за тај интелектуални стручни посао припремају и формирају по правилу школовањем. Истина, има људи који нијесу историчари по струци или се као такви нијесу формирали дугогодишњим радом, а ипак дају вриједне прилоге, нарочито на теме из локалне историје, из историје појединих покрета и организација, о појединим догађајима и лично. Али је то ограничена дoмeтa. Посебан значај имају историјско-публицистички и мемоарски радови таквих људи. Они се понекад и по форми и по садржају приближавају научним радовима, али то ипак нијесу.

Није исто читати радове из историографије, интересовати се за историју свог народа и бавити се историјском науком. Прво може сваки писмен човек. Али деси се да по неки докони пензионер, новинар, књижевник, стручњак друге дисциплине једноставно хоће да се бави и историјском науком, па пише не само о појединим историјским догађајима, већ о читавим историјским периодима, чак и о цјелокупној историји Црне Горе од праисторије до данас. Такви „историчари“ расправљају и изричу судове о најсуштилнијим проблемима историје Црне Горе и црногорског народа, сматрајући се за све то квалификованим. Њихова смјелост у таквим подухватима стоји у обрнутој сразмјери са њиховим стручним и теоријско-методолошким знањем — уколико мање знају, утолико смјелије изричу судове. То је и разумљиво, јер они нијесу свјесни тежине и озбиљности научног проблема. Стручњак је увијек, па и након исцрпног и помног истраживања обазривији у изрицању судова. А ти аматери о свему имају унапријед створено мишљење и не презају од тога да чињенице или сакрију, или искриве или фалсификују, само ако оне, имају „несрећу“ да не одговарају њиховом виђењу догађаја и историјских процеса.

Они се, по правилу, не баве истраживачким радом. Многи од њих нијесу никада прекорачили ни праг неке библиотеке, а да о архивима и не говорим. И овлашан увид у њихове радове открива неуконост, показује да не умију користити литературу и изворе, да не умију изводити научни доказ, јер, очигледно, и не знају шта је научни доказ. За њих је то, на пример, цитат из неке књиге, односно мишљење неког другог аутора које је сагласно са њиховим. Али им то не смета да стручним историчарима држе теоријско-методолошке лекције и то ни мање ни више него позивајући се на марксизам. При том су врло агресивни, груби, представљајући се у већини случајева као браниоци нације, којима је судбина додијелила месијанску улогу њенога спасавања. Чини нам се да се може констатовати да ни једна наука као историјска није толико принуђена да се бори за свој интегритет, против ове најезде квазиисторичара, за које је у Црној Гори иначе увијек постојало погодно тло.

Најзад, да ово поглавље о кадровима закључимо питањем. Да ли успјешни писци историје Црне Горе односно црногорске историје могу бити само домаћи, црногорски историчари. Ово питање постављам зато што је иначе присутно у Црној Гори. Наиме, поједине редакције и институције сматрају да историју Црне Горе могу и треба да обрађују само црногорски историчари. Зато за поједине периоде и проблеме неће да ангажују познате стручњаке припаднике других нација, већ то радије повјеравају домаћим ауторима, макар они и не били стручњаци за односне периоде и проблеме. Овакав национални приступ нема научног оправдања. Он је мотивисан неким другим, ваннаучним разлозима. Неприхватљиво је затварање националних историографија у своје уско националне оквире и тематски и кадровски.

V — ОБЈЕКТИВНОСТ ПРИКАЗИВАЊА ИСТОРИЈСКЕ ПРОШЛОСТИ

Научна критика и полемика. — Науци су па и историјској, потребне критика и полемика. Оне коригују, усмјеравају и унапређују научна сазнања. Наравно, само ако се ради о научној критици и озбиљној полемици. Ако утврђујемо недостатке, грешке у научном дјелу, онда ми то не чинимо ради аутора, да бисмо га омаловажавали, и слично, него ради научне истине. А да би испуниле своју улогу, научна критика и полемика треба, поред осталог, да воде рачуна о следећим захтјевима:

- морају поштовати личност аутора;
- морају бити конструктивне и добронамјерне;
- не смију бити лично мотивисане;
- не смију бити клановски мотивисане;
- не смију бити дневно-политички обојене и свести се на политичко етикетање;

— не смије се о неком раду или књизи у цјелини судити само на основу једног детаља, што се често чини. Може се о једном детаљу имати негативан суд, а да општи суд о књизи буде позитиван и обрнуто. То не значи да се не може посебно и о детаљу расправљати, али коректан критичар ће то нагласити, како не би довео у заблуду и дезинформисао читаоце и огријешо се о рад у цјелини;

— критичар и полемичар мора бити зналац проблема о којима расправља.

О овом посљедњем захтјеву рећи ћу нешто више. Тешко је наћи историчара, па самим тим и критичара и полемичара, који суверено влада свим историјским проблемима и периодима. Обично се стручњаци формирају за једну историјску епоху — стари средњи и нови вијек, или за још уже периоде у оквиру ових епоха. Ни један озбиљан историчар неће пристати да критикује или полемиче о проблемима из епохе за коју није стручњак. Треба бити начисто са тим да је научна критика и полемика научни посао и да се њима успјешно могу бавити научници. Овдје се поставља питање: да ли постоји такав профил научника историчара који је само критичар? Мени се чини да не постоји и да не може постојати. Истина, поводећи се за књижевним критичарима, има код појединаца тенденција да се претворе у некакве професионалне критичаре историјске литературе, али постоји битна разлика између књижевне и историјске критике, односно критичара књижевног дјела и критичара историјског дјела. Да би се судило о једном историјском дјелу није довољно владање теоријско-методолошким начелима, већ је неопходно и сигурно познавање историјских чињеница о периоду, догађајима и личностима о којима се говори. Без познавања историјских чињеница нема озбиљне научне критике или полемике о неком дјелу. Друга је ствар када се ради о једном импресионистичком осврту или информацији о дјелу. Али пракса каже: чим такви приказивачи закораче даље од импресије и информације, одмах показују непознавање историје, како чињеница тако и процеса, и праве грубе грешке какве један озбиљан историчар не би направио. Дакле, од „дежурних“ критичара који нијесу у исто вријеме и озбиљни истраживачи историчари, научници, нема користи.

Код нас у Црној Гори је одомаћено мишљење да свако може да критикује историографска дјела. Истина, свако може да има и има неко мишљење о прочитаној књизи и није зло у томе. Зло почиње онда када се то мишљење почиње истицати као „научни“ суд о књизи. Због таквог схватања критике у историографији, најчешће се у нас критиком и полемиком, као уосталом и историјом, баве књижевници, новинари и разни аматери. Наравно, такве критике и полемике лишене су научне вриједности и од њих може бити само штете. Често, у њих је унесен тон и рјечник политичког обрачуна. То је нарочито уочљиво код неких политичара који хоће, пошто-пото, да буду и историчари.

Не би се могло рећи да код нас нема критике и полемике, али то је често она дежурна критика односно полемика, која се води преко дневне штампе, а зна се да је озбиљне научне проблеме тешко расправљати на такав начин. Али то не значи да је дневно праћење научне историографске продукције непотребно и безначајно. Напротив, и то нам је потребно, али је питање: како? Ми не можемо бити задовољни оним како то прати дневна штампа у Црној Гори, посебно културна рубрика „Побједе“. Јер ако се погледа како она то ради посљедњих десетак-петнаест година, запазиће се њена несакривена наклоност оним мишљењима којима је више стало до тобожње одбране нације него до научне истине.

Нама недостаје праве, озбиљне научне критике и полемике у научним часописима. Многе књиге, иако неке од њих третирају и озбиљне историјске проблеме, пролазе незапажено. Ипак, има напора да се у том погледу нешто више уради. Овдје мислимо на напоре Историјског института, који посљедњих година организује расправе о новоизашлим књигама на такозваним „округлим столовима“, на којима учествују не само историчари из Црне Горе него и истакнути научни радници из других република. Резимеи ових расправа објављују се у дневној штампи, а опширне верзије у „Историјским записима“. Ове напоре Историјског института треба поздравити и подржати.

Најзад, овдје би требало нешто рећи и о друштвеној клими од које у многоме зависи несметани развој објективне научне критике и полемике. Али ја сам о томе нешто већ говорио једном другом приликом и то је објављено у „Пракси“ бр. 4 за 1983. годину под насловом „За бољу климу интелектуалног стваралаштва посебно у историографији“, па нема потребе да то и данас понављам.

Однос према негативним и изузетно позитивним појавама у прошлости народа. Теорија историјске уравниловке. — У свом развиту или у односима са другим народима, сваки народ има и негативних појава. Да ли се такве појаве смију прећуткивати? Објективни историчар их не смије ни прећуткивати нити преувеличавати, јер ни у једном ни у другом случају не би дао објективну слику историјске прошлости. Па, ипак, сретали смо се и са једном и са другом појавом.

Као што човјек појединац није саздан само од добра и не чини само добро, тако и народи нијесу саздани искључиво од добра и не чине само добро, већ чине и зло. Као што човјек не постиже само успјехе, већ трпи и поразе, тако и народи не постижу само успјехе, већ трпе и поразе. Видјети у историји народа само добро и само успјехе — не би било објективно виђење историје.

О третирању ових проблема треба нарочито водити рачуна када се обрађују односи са сусједним и другим народима.

Прећуткивање зла и неуспјеха или њихово преувеличавање присутно је када се обрађује како старија тако и новија историја.

У сјећању су нам неке расправе о најновијој историји, као на примјер о шестоаприлском рату (поводом књиге Велимира Терзића) и развоју народноослободилачке борбе у појединим нашим крајевима, а посебно о проблемима издаје, злочина, лијевих грешака и сл. Историчар не смије сакривати или минимизирати појаве усташтва, четништва и сличних покрета само ради тога да би слика наше историјске прошлости била љепша, ради некаквог мира у кући или некакве сумњиве националне хомогенизације.

Историчар, с друге стране, не смије прећутати ни неке свијетле и изузетне догађаје из историје једнога народа само зато што таквих догађаја није било код других наших народа. Он не смије прећутати да је један народ постигао веће историјске успјехе и већи степен историјског развоја. Он не смије изгубити из вида неравнојерност развоја друштва и народа, због чега се и појављују различити историјски резултати. Познато је да се сваки народ поноси свијетлим страницама своје историје, било да се ради о личностима, догађајима, културним тековинама или општем доприносу друштвеном и историјском напретку. Ове појаве се изучавају и обрађују са посебном пажњом, што је сасвим природно и нормално.

Па ипак се сусрећемо са покушајима да се такве обраде оспоравају, јер тобоже изражавају националистички однос према прошлости. Са тога становишта је, на примјер, оспоравана обрада учешћа у НОР-у кадрова из Црне Горе у другим крајевима Југославије. Ако би смо прихватили овакав приступ, Југословенима би се могло оспорити право да изучавају број својих учесника и свој допринос октобарској револуцији или шпанском грађанском рату, да се поносе таквом личношћу какав је био на примјер Никола Тесла, јер оно што је радио није радио ни као Југословен, ни као Србин, нити пак на југословенском тлу. Или, на примјер, могло би се оспоравати Србима да изучавају и да се поносе својим првим устанком, црском и колубарском битком и сл. само зато што неки други југословенски народи немају таквих догађаја.

Овакав приступ, у историографском раду, приступ који критикујемо, доводи нас до једног теоријски и методолошки неприхватљивог става: до такозване *историјске уравниловке*, тј. до тога да се историјски допринос свих народа и народности који чине југословенску заједницу изједначаје. Јер, резонује се: пошто су они данас у нашој федеративној заједници сви равноправни — и њихов историјски допринос мора бити равноправан. Такво уравниловство третирања историјске прошлости неспојиво је са објективном научном обрадом. То је у исто вријеме и највулгарнија политизација историјске науке.

Када се ради о вредновању појава у прошлости народа постоје извјесне замке о којима историчари морају водити рачуна. Оне се састоје у некритичком претјеривању, које може попримити романтичарски или националистички карактер. Историчар мора

наћи мјеру у вредновању прошлости свога народа и не смије видјети само позитивне и велике ствари.

Већ смо рекли да је историјски развитак појединих народа неравномјеран и да је због тога њихов историјски допринос различит. Из тога не треба извући закључак да народи чији је историјски допринос већи треба данас да имају већа политичка и друга права. Права народа не проистичу из њихових историјских, већ из природних права њиховог постојања. А пошто су та природна права свих народа иста, сви они имају и иста права на равноправност.

Романтичарско претјеривање. — Честа су романтичарска претјеривања у приказивању наше историјске прошлости. То се нарочито запажа у текстовима разних публициста, новинара и аматера историчара, али тога има и у радовима историчара од струке. Иначе, ово су појаве које се најчешће сусрећу код припадника малих народа, и то из тежње да се они „изједначе“ са великим народима и њиховим тековинама. Многе појаве у нашој црногорској средини, раније и сада, као да нам потврђују ово правило. Романтичарска претјеривања нарочито су честа у вредновању неких појава из области културе. Када разговарамо о овим проблемима ми морамо имати у виду да је Црна Гора, и поред значајних културних појава и тековина које је током вјекова остварила, била мање-више на периферији неких великих култура. Ми у њој сусрећемо остатке грчке културе, али у том погледу Црна Гора није исто што и Грчка; ми ту сусрећемо остатке римске културе, али она није Рим, односно Италија; ми ту сусрећемо утицаје византијске културе, али она није исто што и Цариград; сусрећемо се са елементима ренесансне умјетности, али Црна Гора није Италија, а Цетиње није Фиренца. Слично се може рећи и за неке друге културне и умјетничке покрете.

Није риједак случај да чујемо да је нешто црногорско прво, највеће, најљепше. Црногорци морају бити први не само у чојству и јунаштву него чак и у коришћењу извјесних тековина цивилизације. Посебна је прича о претјеривањима у вези са црногорским моралом у прошлости.

Романтичарско претјеривање може бити двојако: а) да се одређене чињенице преувеличавају, да им се дају димензије које оне стварно немају, нарочито ако се упореде са сличним појавама у другим срединама, и б) да се неке појаве, карактеристике или стање, које су реалност у једном периоду, третирају као увијек постојеће. На примјер, тврдње да је Црна Гора била увијек слободна и независна; да постоји континуитет црногорске државе од најстаријих времена и сл. Позната је полемика о овим проблемима у нашој историографији још крајем XIX вијека између романтичарске и критичке школе. На овим тврдњама су нарочито инсистирали између два свјетска рата неки публицисти националистичке оријентације, а то понављају и данас неки аутори, који се уз то закљичују у марксизам.

Романтичарско претјеривање је неспојиво са објективним приказивањем историје. Има случајева када то претјеривање можемо и разумјети, али никако и оправдати. Ту прије свега мислим на почетни стадиј црногорске научне историографије. То је период кад се у Црној Гори учвршћује модерна држава, када се зачиње грађанско друштво, па је требало указати да оно што је створено и што се ствара има дубоке коријене. Трбало је развијати и учвршћивати свијест о себи, а то није могуће ако се не развије свијест о својој прошлости, то јест одговарајућа историјска свијест.

На наше разумијевање за ондашња претјеривања може утицати и свијест о ниском нивоу ондашње историјске науке.

Друга је ствар ако се данас сусрећемо са сличним претјеривањима. За њих не можемо имати разумијевања, јер је ниво историјске науке данас много развијенији и сума наших знања је знатно већа него што су били, на примјер, крајем XIX вијека. Осим тога, и мотиви претјеривања су данас другачији него раније.

Потцјењивање и прећуткивање догађаја. — Као што је неприхватљиво претјеривање исто тако је неприхватљиво и потцјењивање или прећуткивање догађаја, појава са којом се такође сусрећемо у нашој историографији.

Узрок оваквим појавама може бити двојак: а) незнање и б) свјесно прећуткивање или потцјењивање. Без обзира на узроке, историјска наука, односно критика, треба да укаже на такве појаве и да их исправи. Реаговање ће бити другачије када се ради о свјесном прећуткивању или потцјењивању, него када је по сриједи незнање. Са свјесним прећуткивањем или потцјењивањем се сусрећемо када неки аутор наиђе на чињенице које су у супротности са његовом жељеном сликом догађаја или процеса. Зато он те чињенице једноставно прескаче, сакрива. У посљедње вријеме то је нарочито дошло до изражаја у расправама о етногенези Црногораца. Овакви поступци су најчешће мотивисани ваннаучним разлозима. Као примјер за то може нам послужити и однос српске грађанске историографије у међуратном периоду према црногорској прошлости. На такве поступке је и онда било реаговања, али у већини случајева од стране политичара и публициста, у првом реду оних из редова црногорских федералиста, који су све то користили у политичке сврхе. При томе се ишло у другу крајност омаловажавала се српска, а претјерано хвалила и увеличавала црногорска историја. Дакле, учавана су прећуткивања и потцјењивања црногорске историје, али је на њих реаговано истим мјерама и истим поступцима. Све то није имало карактер објективне научне полемике.

Емоције историчара. Апологетика. — Историчар се саживљава са историјским догађајима и личностима које обрађује. Он као да учествује у тим догађајима. И, природно, неки историјски догађај или личности су му милији, ближи, симпатичнији. Неке личности воли, друге не подноси. Неки га догађаји одушевљавају,

радосте; други га раздражују, љуте, жалосте. Али емоције историчара не смију да утичу на објективност његовог писања. То значи да неки догађај не смије уљепшавати или преувеличавати само зато што му се допада, као што не смије умањивати и омаловажавати догађај који му се не допада, који га љути. То исто важи за личности: не смије личност коју воли уљепшавати, њен значај увеличавати, историју испуњавати само таквим личностима, јер су можда неке друге личности које му нијесу блиске, које не подноси, много значајније, па зато заслужују потпунију и вјернију обраду. Историчар мора бити изнад својих емоција и мора равноправно третирати догађаје и личности, вреднујући их не према своме афинитету, него према њиховом објективном значају и улози. Може историчару бити симпатичан или несимпатичан књаз, односно краљ Никола, или било која личност из раније или најновије историје, али те емоције не смију помутити објективност судова о њима.

Можда су емоције о каквим је овдје ријеч и учиниле да неки догађаји или историјске личности нијесу још добили одговарајућу обраду и оцјену, односно да је историчарева пажња усредсређена само на неки догађај или личност, а остали остају у њиховој сјенци.

Не знам да ли ће бити добар примјер који ћу у вези са овим навести, али ћу га навести. Ријеч је о Његошу. Неки су толико понесени његовом личношћу и његовим дјелом да су скоро читав XIX вијек црногорске историје испунили само њиме, а заборавили су или запоставили друге личности. И данас се живи у знаку Његоша, и то на начин да то донекле омета да се потпуно сагледа прошло вријеме. Не ради се о захтјеву да се сада умањује значај и величина Његошева, него да нам та величина не испуни сав историјски оквир једне епохе, тако да у том оквиру не остане мјеста и за оне друге који су постојали, дјеловали, борили се, стварали, или пак и рушили; да нам та величина не засјени све друго, односно да нам у тој сјенци утине, нестане све остало.

Ако емоције наведу историчара да се идентификује са историјским личностима и покретима, онда се он из објективног аналитичара, претвара у њиховог адвоката. Такве појаве нијесу ријетке. Најљепши примјер за то је однос неких историчара према уједињењу Црне Горе и Србије. Они се идентификују са бјелашима или зеленашима, па на ондашње догађаје гледају на исти начин на који су гледали припадници једног или другог од тих завађених политичких табора. Њихово данашње писање се углавном своди на преписивање онога што су говорили ондашњи бјелашаши или зеленаши, тако да се ради о једном апологетском и некритичком приказу историјских збивања. Ти данашњи „дежурни“ бјелашаши или зеленаши међу историчарима не раде ништа друго него оправдавају и величају све практичне поступке и ставове својих миљеника, некадашњих актера у догађајима око уједињења Србије и Црне Горе. Све оне који не прихватају њи-

хове ставове оптужују да припадају оном другом табору. А када оцјењују неки научни рад о овим догађајима за мјерило његовог вредновања узимају сопствену процјену о томе да ли су ставови тог дјела у складу са ставовима табора са којим су се они идентификовали и чији су адвокати постали. Зато се дешава да једну исту књигу једни проглашавају за пробјелашку, а други за прозеленашку. Они не могу или неће да схвате да осим бјелашког и зеленашког постоји и један трећи, марксистички приступ овим догађајима, приступ коме је страна апологетика и некритичност.

Питање емоција и апологетике може бити врло актуелно и када се пише о нашој револуцији и националној издаји у току другог свјетског рата, тим прије што су многи историчари учесници револуције или, ако су млађи, њени сљедбеници. Али ни у овом случају емоције не смију навести историчара на апологетско и некритичко писање о рату и револуцији. Он се мора издићи изнад својих емоција и давати објективну, научну обраду догађаја.

(Ову проблематику у вези са емоцијама историчара илустроваћу и радом на својој књизи о црногорским федералистима. Пишући о њима ја сам се морао саживјети са временом у коме су они дјеловали, па сам се осјећао као да сам лично учествовао у оновременим политичким биткама. Разговарао сам, расправљао, саглашавао се или свађао са федералистима. Уза све то ја сам их и мрзио, јер сам био под утиском њихове касније издаје у рату 1941—1945. године. Постојала је опасност да ме та мржња понесе, па сам се од те опасности чувао, трудећи се да објективно прикажем њихову активност. Чини ми се да моје емоције нијесу помутиле моју објективност. Неки критичари те моје књиге су ту објективност окарактерисали као пристрасност, јер сматрају да се мржња према њима не смије заборавити и да на њихову активност у периоду 1918—1929. године треба гледати кроз призму њиховог каснијег издајничког држања у периоду 1941—1945. године. Став ових критичара је методолошки неприхватљив, не само са становишта утицаја емоција историчара него и са становишта марксистичког захтјева да догађајима и личностима треба конкретно — историјски приступити, то јест у зависности од мјеста и времена када се нешто дешава.)

VI — ОДСТУПАЊЕ ОД МАРКСИСТИЧКОГ МЕТОДА И СХВАТАЊА ИСТОРИЈЕ

Идеалистички приступ историјским збивањима. — И овом приликом треба афирмисати марксистички метод изучавања историје. Ја ово не наглашавам случајно, или да бих манифестовао своју идејнотеоријску ортодоксност. То радим из два разлога: прво, због тога што се данас често, па и у нашој земљи, на марксизам гледа као на нешто догматско, застарјело, историјски пре-

вазиђено, и, друго, због тога што се у Црној Гори у наводном изучавању прошлости појединци често служе антимарксистичким, идеалистичким методама. Њима не недостаје позивање на Маркса и марксизам. Напротив! Али пракса показује да они који су у том позивању најгласнији често и не знају у чему се састоји Марксов дијалектичко-материјалистички метод.

Прије свега, заборавља се на једну од основних поставки марксизма да све појаве друштвене надградње имају, у крајњој линији, своје коријене у друштвеној бази, то јест у друштвено-економским односима, односно у начину производње. Зато и објашњење тих појава треба изводити из те базе, наравно, не вулгаризујући ствари и не представљајући тај однос као један механички однос или одраз. Тако се, на примјер, морал Црногораца тумачи не као израз њиховог друштвеног бића, него као нешто само по себи дато, као нешто богом дато. Добија се утисак као да је дјеловањем некакве више силе ту створена једна оаза надљуди, као ван простора и времена, каквих нигдје друго нема и по чему се Црногорци разликују од свих других. При том се врши и идеализација тога стања. Ако би се ове појаве посматрале у вези са друштвом, онда би се видјело да оне нијесу никаква специфичност Црногораца, него специфичност друштва какво је постојало у Црној Гори. И свугдје тамо гдје нађемо слично друштво наћи ћемо и исте или сличне моралне норме.

Ако се марксистички приступи тумачењу ових појава, онда ће се видјети да је та идеализација далеко од стварног живота, видјеће се да и у Црној Гори постоји морал богатих и сиромашних, оних који имају власт и оних који је немају. Могло би се навести много примјера који би потврдили ове тврдње. Све нам то говори, дакле, да је свијест Црногораца, па и њихова морална свијест одраз њихових друштвених односа.

Има појава да се закључци не изводе из објективне анализе историјских догађаја и процеса. Неки аутори имају о њима већ унапријед створене судове и представе и њихов „научни“ рад се састоји у томе да те своје унапријед створене конструкције докажују. Тако се ствара својеврсна монтажа која не одражава историјски развој који је реално постојао, већ нечију субјективну конструкцију, историју каква се жели. Они, дакле, као паук своју мрежу, извлаче из себе прошлост свога народа. Овај субјективно-идеалистички метод не може бити метод озбиљног историчара. Примјер примјене таквог метода је тврђење о континуитету црногорске државе од IX вијека до данас. Пошто је такав суд унапријед створен (сада не улазимо у мотиве), приступа се приказивању историјских токова тако да би били у складу са овим судом, па се, на примјер, историјски период у коме на овом тлу није било домаће државе, то јест период племенског уређења XVI—XVIII вијека приказује као период у коме постоји специфична држава, а племена су само територијално-административне јединице те тобожње државе. Ако је унапријед донесен суд о континуитету

државе онда у том ланцу континуитета не смије недостајати ни једна карика. Ако је нема онда се мора измислити. Зато племенско друштво и мора бити држава. Дакле, свијест се не прилагођава објективној историјској стварности, него обрнуто — објективна историјска стварност свијести.

Овај примјер у вези са државом илуструје не само субјективно-идеалистички приступ једном историјском феномену, као што је племенско друштво, него и игнорисање основних марксистичких поставки о поријеклу државе.

Још један примјер субјективно-идеалистичког испредања историјских токова: тежи се да се историјска и културна збивања у Црној Гори што више одвоје од кретања у ближем и ширем балканском залеђу и да се вежу за западна кретања и утицаје. Ми овдје не желимо да расправљамо да ли је један утицај плоднији, кориснији, напреднији, благотворнији итд. од другог. Ово наводимо само као примјер идеалистичке конструкције. То је посљедица напора да се одређене данашње идејно-политичке тезе историјски документују. Наиме, тежња је да се покаже да ово подручје није ни у далекој прошлости било везано са својим српским залеђем, већ да су тврдње о томе само нечија измишљотина, заправо измишљања грађанске науке да би се оправдало историјско право великосрпске буржоазије на ове крајеве. Они сматрају да је тој представи о повезаности много допринијело православље, па је зато постало предмет њихове оштре критике. На православље се гледа само као на инструменат националног обезличавања и поробљавања Црногораца, па му се претпоставља католичанство, које би, бива, боље одговарало интересима изражавања црногорског националног бића и националне свијести. Према њима православље је велики кривац Црногорцима јер је ономогућавало да католичанство на овом простору добије своју историјску шансу. Долази се у једну смијешну ситуацију да се кука над судбином католичанства у овим крајевима. Ми нећемо рећи да је такво мишљење данас инспирисано каквим тајним, мрачним силама са запада, али у сваком случају то је чудна појава, као и она која данас одбрану националног идентитета види у православљу. Али, оставимо по страни та данашња православно-католичка надметања. Овдје сам то поменуо само ради критике једне субјективно-идеалистичке конструкције, једноставно ради питања да ли је нешто у нашој прошлости било онако како је било, или како ми мислимо, односно желимо да је било.

А на овом субјективно-идеалистичком методу неки аутори добрим дијелом заснивају своје цјелокупно тумачење историје Црне Горе.

Имамо и другачијег идеалистичког тумачења историјских појава из црногорске прошлости. Овдје мислим на такозвани фаталистички приступ историјским догађајима. Према овом схватању ток историјских догађаја је унапријед предодређен па су се они морали десити тако и никако другачије. Задатак је историјске

науке да то само констатује и ништа више. Због тога ти аутори одбацују сваку критичку анализу историјских догађаја, као илузорну и беспредметну. Треба само утврдити позитивне чињенице. Овај приступ, на примјер, често долази до изражаја у расправама о уједињењу Југословена, а посебно о уједињењу Црне Горе и Србије. Полазећи од, иначе, тачне констатације да је уједињење уопште било прогресиван и нужан корак у животу југословенских народа, они и конкретну форму уједињења каква је реализована проглашавају као једино могуће и нужно, па самим тим и најпрогресивније рјешење. Због тога сваку критику те великосрпске форме уједињења проглашавају као критику и одбацивање уједињења уопште. Ја сам у више наврата о томе говорио и писао па нема потребе да то и овом приликом понављам. Најзад, идеалистичко је гледање на историјске догађаје и процесе као на резултат дјеловања некаквих тајних сила, тајних центара и других сличних фактора. Овакви приступи у свему откривају трагове некаквих великих завјера (масонерије, разних интернационалних — црвене, жуте, црне и каквих још не све). Историчари који тако гледају на догађаје и процесе прошлости представљају историјску позорницу као једну велику марионетску сцену на којој актери историјских догађаја ништа не раде својом вољом, већ су обичне лутке које други покрећу. Дакле, историјски процеси и догађаји су само марионетске игре. Такви историчари умјесто класних, националних и других покретача људских активности и одређења виде само марионетске конце које вуку неке далеке и туђе силе. Има покушаја да се тако тумачи и наш народноослободилачки рат и револуција, јер се тврди да је све оно што се дешавало у нашој земљи било извршавање наређења Москве и Лондона, који су све конце наших збивања држали у својим рукама.

Природно, приступом о коме је овдје ријеч не може се открити суштина историјских догађаја, па ни нашег народноослободилачког рата и револуције. Том тврдњом, ипак, ја не желим да потпуно негирам дјеловање на друштвене токове и оних сила које сам овдје поменуо. Али основне узроке историјских збивања треба тражити у унутрашњим друштвеним процесима.

*Дијалектички приступ историјским догађајима
и одступање од њега*

Конкретно историјски приступ. — Један од основних захтјева марксистичког дијалектичког метода истраживања друштвених појава јесте конкретно-историјски приступ. То значи да појаву треба изучавати у зависности од услова мјеста и времена када се је појавила. Ако је посматрамо и изучавамо ван тих услова нећемо је схватити. Ово је принцип о који се најчешће гријешу. Можемо ли, на примјер, проблем црногорске националне индивидуалности објаснити само на основу неких општих принципа или

на основу историјског искуства неке друге нације у неком другом простору и времену. Наравно да не можемо. Или, можемо ли феномене те индивидуалности схватити ако је ситуирамо у неко друго историјско вријеме, када нације још нигдје не постоје, не само код нас, него ни у свијету. Наравно да не можемо. До адекватног научног рјешења ће се доћи само ако се изучавању тог феномена приступи у конкретном историјском времену и простору. Онда ће се видјети да се тај процес није одвијао у исто вријеме и на исти начин као код других народа.

Исто се може рећи за процес настајања државе у Црној Гори, о којој се такође често расправља не водећи рачуна о конкретно — историјском приступу.

Управо зато што нијесну водили рачуна о овом фундаменталном захтјеву марксистичко-дијалектичког метода, многи нијесу успјели да схвате феномене настанка црногорске нације и црногорске државе.

Црногорско друштво се није развијало оним класичним путевима и формама, којима се развијало европско друштво, због тога и не можемо примијенити законитости тога друштва на изучавање црногорског друштва. Конкретно-историјски приступ у изучавању појава негира ове шеме и догме. Зато је марксизам у својој суштини антидогматски.

Ја ћу навести још неке примјере долажења до погрешних закључака зато што се не води рачуна о овом принципу. Један критичар књиге о црногорским федералистима је изнио као њен недостатак што на активност федералиста у периоду 1918—1929. године није гледано кроз призму њиховог држања у једном каснијем периоду, тј. у периоду 1941—1945. године, па закључује: пошто су они били сепаратисти и издајници у том периоду, морали су то бити и у ранијем периоду. Методолошки је неприхватљив овај идеалистички и антидијалектички захтјев да се о политичким покретима и личностима у једном периоду суди на основу онога што су радили у неком другом, каснијем периоду, јер нам онемогућава да добијемо праву објективну слику о људима и догађајима. О држању и раду црногорских федералиста 1918—1929. године можемо судити само на основу конкретно историјских прилаза тј. на основу анализе онога што су они радили у периоду о коме је ријеч.

Још један примјер о томе како невођење рачуна о овом методолошком принципу наводи на погрешан закључак. У једној књизи је речено да је један од узрока политичког незадовољства у Црној Гори крајем 1918. и почетком 1919. године била глад. Један критичар је оспоравао ову тврдњу наводећи да је и у Београду у зиму 1918/19. владала велика глад, па ипак то није изазвало политичко незадовољство редом ствари у новој држави. Али један конкретно историјски приступ довешће нас до закључка да глад у Црној Гори и глад у Београду не значи исто. Широке масе народа у Црној Гори су приступиле уједињењу са на-

дом да ће се њихове економске прилике послије тешке окупације брзо побољшати, а када до тога није дошло почело се јављати незадовољство. У крају који је тек ступио у нову државу, и то послије неколико стотина година самосталнога живота свако незадовољство се аутоматски може трансформисати у незадовољство новоствореном државом. Тако нешто се није могло догодити у Београду. Још су стари Римљани говорили: »Si duo faciunt idem non est idem«, (Ако двојица раде исто, ипак није исто.)

Иначе овај метод се манифестује у већ приказаном субјективно-идеалистичком поступку пројигирања наших садашњих судова на догађаје историјске прошлости. То нарочито долази до изражаја ако се на ранија времена гледа кроз призму данашњих политичких и националних диоба, ако се те подјеле пројигирају на историјску прошлост, што је врло честа појава. Свједоци смо да се ослободилачка борба Црногораца против потурица и ислама, не као конфесије већ као персонификације туђина освајача, третира као братоубилачка борба, геноцид и слично, а умјетничка обрада те борбе као пропагирање националне и вјерске мржње, што се нарочито манифестовало у недавној полемици о подобности Његошевог књижевног дјела као лектире у нашим школама. До таквих монструозних закључака се не би могло доћи ако би се истражи потурица конкретно—историјски приступило. Видјело би се да та појава у оном времену значи нешто друго, него ако би на примјер неком данас пало на ум да на тај начин рјешава неке друштвене и националне проблеме.

Конкретно-историјски приступ културном наслеђу. — Свједоци смо и многих других примјера немоћи да се схвате појаве из области наше културне баштине, управо зато, што се на њих гледа кроз призму националних подјела које су касније настале ван оног конкретног простора и времена када су те појаве настале. Научник историчар, који се руководи марксистичко-дијалектичким методом, неће запасти у ситуацију да се пита, на примјер, коме припада, чија је баштина Мирослављево еванђеље и сл. Ако се тој и другим сличним појавама приступи конкретно историјски онда ће се видјети да је то вријеме када није постојало неких подјела, на примјер, националних, које су резултат много каснијег историјског развјетка. Због тога су те тековине заједничка културна баштина оних нација које су настале из народа који је створио та добра материјалне и духовне културе. Научно, а и политички је неприхватљиво данас оспоравати било којој од тих нација право да те појаве третира и као своју културну баштину. Оно што је стотинама година било саставни дио историјске и касније националне свијести, немогуће је из ње истргнути. Прави научник историчар неће вршити такве накнадне хируршке захвате, јер се они кобно завршавају. Национална култура једнога народа ништа не губи због тих заједничких темеља створених у ранијим историјским периодима.

Неприхватљивост пројигирања савремене националне подјеле на историјску прошлост и опасност од тога уочило је својевремено и црногорско политичко руководство. Своје ставове у вези са тим оно је изнијело још 1970. у тезама о актуелним питањима црногорске културе. Пошто су многи, не само назовинаучници, који се иначе често позивају на ауторитет политике, него и неки политичари, заборавили на те ставове, ја ћу на њих подсетити. Тамо се поред осталог каже: „Недопустиво је, без научне аргументације, по сумњивим критеријима, дјелове наслеђа који су утемељени у дио заједничке историје народа и који су утицали на развитак њихове свијести, „национално обрађивати“ у смислу оспоравања права другима да их сматрају и елементима своје културе. А управо ти дјелови наслеђа представљају „захвалан“ терен за националистичка надмудривања, својатања и ограђивања“.

Идеалистичко и недијалектичко приступање историјским појавама испољава се и у просуђивању о њима на основу неких апстрактних појмова правде, слободе, хуманизма и сл. У име апстрактно схваћеног хуманизма може се нпр. осудити свако проливање крви, свако убијање, рушење и слично. Ако, на примјер, о убиству неког сарадника окупатора судимо на основу апстрактног схватања права и слободе људи да се опредјелују како хоће или на основу апстрактног хуманизма, онда ћемо то убиство осудити у име тих права, као кршење тих права. Али ако му конкретно-историјски приступимо, онда ћемо доћи до другог закључка, наиме, да је оно нужно оправдано, да је саставни дио ослободилачке борбе. Слично је на примјер са оцјеном о дизању у ваздух једне композиције натоварене њемачким војницима и наоружањем, којом приликом је погинуо и недужни машиновођа...

Свестрано прилажење појавама. — Дијалектички метод захтијева да се појавама прилази свестрано. Наиме, на догађаје утичу многобројни фактори. Нећемо догађај схватити ако га тумачимо само на основу дјеловања једног фактора. На примјер, на развитак црногорског друштва и државе утицали су спољни и унутрашњи фактори. Развој малих територија, народа и држава много је подложнији утицају спољних фактора, него што је то случај са великим државама. У развоју Црне Горе овај спољни фактор је био увијек значајан. Али та чињеница рађа опасност да се том фактору прида и сувише велики значај и да се у истраживањима и тумачењу догађаја запоставе унутрашње снаге и процеси. Оно што се збивало у Црној Гори није само посљедица турског, млетачког, аустријског или неког другог фактора.

Навешћемо један примјер када се не даје потпуна, објективна слика догађаја зато што му се свестрано не прилази и што се уочава дјеловање једног фактора. Ријеч је о тумачењу узрока и карактера такозване божићне побуне из јануара 1919. године. Неки аутори тврде да је ова побуна резултат дјеловања искључиво

спољњег фактора тј. Италије и агената краља Николе. Они негирају дјеловање и унутрашњих фактора.

Примјена дијалектичког схватања да постепене квантитативне промјене доводе до квалитативних промјена у друштву. — Као и у природи, и у друштву се дешавају сталне промјене које нијесу само квантитативне него и квалитативне природе. Ти нови квалитети нијесу производ никаквих сила ван друштва, већ резултат постепених квантитативних промјена и рашћења у самом друштву. Ако се не води рачуна о овоме основном захтјеву дијалектичког метода, многе појаве у друштву нећемо схватити. Али има не мало оних који виде само квантитативне, а не и квалитативне промјене. То ћемо опет илустровати примјером третирања црногорске националне индивидуалности. Према једнима, оно што је постојало у далекој прошлости могло је само да се квантитативно мијења. Они не виде да српско становништво у Црној Гори током историјског развика постаје све више посебност која се конституише у посебну црногорску индивидуалност, један посебан квалитет. Због тога они кажу да је Црна Гора на крају XIX и на почетку XX вијека само географски појам, а да термин Црногорци у том периоду изражава само држављанство становника црногорске државе. За сада нећемо приступити оспоравању ових тврдњи, задржаћемо се само на констатацији да оне не одговарају објективним историјским садржајима.

Други пак садашње стање развика црногорске националне индивидуалности пратежу на читава историјску прошлост, не видећи да је та индивидуалност настала као нов квалитет тек на једном доста позном степену историјског развика Црногораца. И према њима није било квалитативних, већ само квантитативних промјена и рашћења; наиме, процес је ишао праволинијски и континуирано од једног несрпског етничког нуклеуса до дана данашњега.

Класни и национални приступ историји. — Познато је да је један од угаоних ставова марксизма, када се ради о гледању на историјски развика друштва, став да је читава историја друштва управо историја класних борби. Овај приступ се често вулгаризује, било од разних назовимарксиста, било од непријатеља овог приступа, од првих начином њиховог примењивања, а других извитопереним приказивањима његове суштине. Ми овдје нећемо образлагати у чему је суштина вулгаризације овог приступа. Задовољаваћемо се само констатацијом да је вулгаризирано, поједностављено примјењивање овог принципа заправо један шематски приступ историји, који онемогућава откривање богатства свих њених токова. Чини ми се да је у почетном периоду наше послјератне црногорске историографије било извјесних тенденција вулгаризације овог приступа, али бих рекао да се од тенденција није даље отишло. У посљедњих петнаестак година овај принцип се углавном занемарује, па се умјесто класног у први план истиче национални приступ у објашњавању историјских догађаја и по-

јава. Одмах да кажем да је овај национални приступ историји у основи грађански, буржоаски приступ. За неке је данас нација једино постојећа реалност, зато се нација, национално припадништво и национално осјећање истичу као највеће вриједности и битно и најважније одређење човјеково.

Тако је и у нас, у Црној Гори, било појава да се вриједност људи па и стваралаца историчара мјери према томе колико је ко Црногорац. Та атмосфера провјере историчара да ли су довољно Црногорци у Црној Гори владала је нарочито у другој половини 70-тих година. У том провјеравању нарочито је био активан на жалост, један историчар који је био на врло високим функцијама. Дакле, питање је било да ли је неко „добар“ Црногорац, а не да ли је добар научник историчар. Тиме се мјерила подобност неког научника — да ли може, на примјер, постати члан Академије наука, или подобност неког историчара — да ли може бити сарадник на неком научном послу. Захтјев је био да се историчари писањем доказују као „добри Црногорци“ а не као добри научници.

Као што се види, тежи се једној свеопштој доминацији националног. Стварају се митови о непогрешивој нацији и националној држави. На укупну прошлост народа се гледа кроз националну призму. При свему томе се заборавља да је и нација класно подијелена.

Примјењивањем оваквог приступа историјским догађајима добија се не вјерна, објективна, већ жељена, а то је искривљена слика историјске прошлости. Тако се сви догађаји и процеси приказују као једно континуирано самопотврђивање и развијање нације и то од најстаријих времена, од кад су се Словени доселили на ове просторе. Чак се и на проблеме етногенезе гледа кроз националну призму.

Навсшћу један већ помињани примјер који сам анализирао са једног другог аспекта. Ријеч је о државним творевинама на тлу данашње Црне Горе. Према неким који практично одбацују марксистичко учење о држави, а руководе се уско националним приступом, црногорска национална држава континуирано постоји од IX вијека до дана данашњег. Наравно, овакав приступ нам не може објаснити суштину феудалних средњовјековних држава које су постојале на овом тлу, или суштину црногорског племенског друштва. То може једино класни приступ.

Говорећи о неким другим проблемима навео сам и друге примјере како нам национални приступ пружа необјективну, искривљену слику историјских догађаја: истрага потурица и Његошево књижевно дјело, о културном насљеђу и др., и нема потребе да то опет понављам.

Овдје ћу додати да има покушаја да се и на нашу народно-ослободилачку борбу и револуцију гледа претежно кроз националну призму. Тако се, на примјер, појава четника за вријеме

рата не тумачи као, у крајњој линији, резултат класних подјела, већ као резултат егзистенцијално-националне нужде. Са тог становишта се не може објаснити суштина четничког покрета.

VII — ИСТОРИЈСКА НАУКА И ПОЛИТИКА

Историјска наука је увијек носила на себи печат времена у коме је стварана. Она је својеврстан начин одржавања преокупација и стремљења друштва. Она је доприносила формулисању и развоју историјске и националне свијести, одређених погледа на свијет, моралних и других норми и томе слично. У том смислу историјска наука је и политичка наука.

Због свега наведеног разумљиво је што је и политика увијек била веома заинтересована за историјску науку. При томе су одређене владајуће групе увијек жељеле да она служи и дневној политици. Истина, код нас је истакнут принцип слободе и независности научног стваралаштва, да политика не може и не смије бити арбитар у стварима науке и слично. Али у пракси овај принцип често није поштован. Ја не мислим само на оне појаве када је обрада најновије историје била одређена прагматичким мотивима дневне политике, када нијесмо писали објективну него пожељну историју. И данас има тенденција да се историјска наука сведе на некакав аутомат чији основни задатак треба да буде само да тумачи и легализује политичке оцјене појединаца и форума. Такве тенденције је ту недавно, говорећи о историчарима изразио један црногорски политичар отприлике овако: Ми их плаћамо, а они неће да пишу како ми мислимо, него како они мисле.

Политички притисци на историчаре почели су нарочито долазити до изражаја од почетка 70-тих година. То је вријеме кад у Југославији долази до појачаног подвајања и националног затварања, стварања националних економија и сл. Инсистира се на националној хомогенизацији. То је период кад је све потчињено афирмацији националног, па је томе требало да служи и историјска наука. Требало је историјску свијест Црногораца очистити од свих оних примјеса, које су према схватању националиста одударале од националног монолитизма како су га они схватили. Отуда оно пројцирање садашњих националних подјела на далеку историјску прошлост, оно национално ограђивање културне баштине итд. Пошто су поистовјећивали историјску и националну свијест а нијесу могли схватити да постојање српске и југословенске историјске свијести код Црногораца не негира и не угрожава црногорску националну свијест и индивидуалност, они су се наводно у име националних интереса борили противу тих опасности.

Зато су не само вршени притисци да се о историји Црне Горе пише онако како мисли политички форум, или неко из тога форума, већ су и онемогућавани поједини крупни научни подухвати око којих су били окупљени најистакнутији стручњаци у Југо-

славији, само зато што се сматрало да ти подухвати не „чисте“ довољно историјску свијест Црногораца и да, због тога нијесу довољно у функцији националне хомогенизације Црногораца. Ми-слим, на вишетомну историју Црне Горе. Ту се политика, супротно јавно признатим ставовима, појавила као арбитар у стварима науке. Један политичар је то овако образложио: „Ми смо петнаест година толерисали да нам се пише историја Црне Горе са погрешних позиција и на крају смо се одлучили да то измијенимо. То је била политичка одлука“. Дакле, политички форуми су у овом случају прибавили себи право да одлучују о томе шта су погрешне а шта правилне позиције у историјској науци. Очигледно, овдје се сусрећемо са оном националном позицијом у приступању обради историје коју смо критиковали као антимарксистичку. У овој ситуацији је дошло и оно већ поменуто вредновање историчара по томе колико је ко Црногорац. Створена је погодна атмосфера да се размахну разни аматери нестручњаци и други који су заиграли на ту црногорску карту, па су ти „неки појединци ентузијастички“ поздрављени и политички форуми позивани „да их помогнемо, да их подржимо, да их не оставимо саме, као што смо имали случајева“.

У таквој друштвеној и духовној атмосфери овака ријеч коју су историчари писали стављана је на политичку, односно националну вагу, јер се ни једна није могла написати а да јој се није давао савремени политички смисао. Такво гледање на писање историчара је код неких и данас присутно. Природно, то није најповољнија атмосфера за истраживачки рад и објективну обраду историјске прошлости.

Због тога се дешавало да се објективно писање о историји Црне Горе проглашава као великосрпски фалсификат, јер је објективни историчар откривао и неке садржаје који нијесу одговарали историјској представи о нашој прошлости какву су неки жељели да виде.

Супротно томе, они који су своје писање огртали националним плаштом били су заштићени од сваке критике, па макар се радило и о најпримитивнијем аматерском незнању. Сваки онај који се усуђивао да критикује те радове који су били под националном протекцијом излагао се опасности да буде оптужен као непријатељ нације, државе и сл.

Било је и историчара који су за своје ставове тражили протекцију државних органа, односно политике, сматрајући да ти ставови треба да имају статус државне, званичне науке.

Али не долази до изражаја само тенденција да се историјска наука ставља у службу званичне дневне политике, — није мање присутна и тежња да се она стави у службу националистичке, антикомунистичке, антипартизанске, антисоцијалистичке и антијугословенске дневне политике. Таквој литератури није важна историјска истина, већ одређена политичка порука, односно политички циљ. С обзиром на то, не може се оспорити право политичким

факторима да реагују на такву литературу. Код нас има тенденција да им се то право оспори, тврдњом да је то атак на слободни научни рад. Али у оваквим случајевима се не ради о реаговању на научне него на извјесне дневне политичке ставове, који се јављају у научним објектима. Зато је такво реаговање не само право, него и обавеза политичара и оно, наравно, не угрожава слободу научног стваралаштва, него, обратно, доприноси ослобођењу науке од ограничености коју јој намеће дневна политика. Дакле, као што је неприхватљиво право политичких фактора да историјску науку подвргавају потребама своје дневне политике, исто тако је неприхватљиво оспоравање њиховог права да критикују и оспоравају актуелна политичка схватања њихових противника, само зато што су та схватања саопштена у облику тобоже научних историјских радова.

Од спреге науке и дневне политике, без обзира на то којој оријентацији та политика припада, наука, посебно историјска, никад није имала користи нигдје, па ни код нас. Због тога и није случајно што је долазило и што и сада долази до отпора правих научника таквој спрези.

Национализам и историјска наука. — Најбољи примјер негативних посљедица ове спреге дневне политике и историјске науке јесте национализам. А са национализмом се у историјској науци сусрећемо врло често. Када се ради о историји Црне Горе имамо двије врсте национализма — црногорски и великосрпски. Једнима смета ако се указује на извјесне посебности црногорског развјетка, на црногорску индивидуалност, па се то тумачи као пропагирање сепаратизма, атак на српство итд., а другима смета ако се указује на оно што је заједничко, као на примјер на поријекло, културно наслеђе и слично, па се то проглашава као национални национализам, великосрпство. Једном ријечју, како сам већ једном рекао, једнима се диже коса на глави кад се само помене име српско, а другима кад се помене име црногорско.

Националисти траже аргументе за своје ставове у прошлости народа. Озбиљна историјска наука им неће пружити те аргументе, али она друга, квази наука, то управо ради, и да би то постигла — она се служи свим оним методима које смо овдје већ критиковали. Због тога је национализам синтеза свих негативних појава у историографији. Историјска наука нема већег непријатеља од национализма.

О национализму у области историографије често се говори па и од стране политичара, и с правом се критикује и великосрпски и црногорски национализам. Али има момената када се ова критика изриче тако да се добија утисак као да се некоме од њих гледа кроз прсте па се тек узгредно помене, толико „да се власи не сјете“.

Критика ових појава је обавеза и историјске науке јер је то један од услова њеног успјешног развоја.